

Ш К І Л Ь Н А Р А Д А
У К Р А І Н С Ь К И Й К О Н Г Р Е С О В И Й К О М І Т Е Т А М Е Р И К И

Е. Ю. П Е Л Е Н С Ь К И Й

У К Р А І Н С Ь К А Ч И Т А Н К А

для ІІІ року

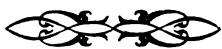
Н Ь Ю Й О Р К — 1962

Ш К І Л Ь Н А Р А Д А
УКРАЇНСЬКИЙ КОНГРЕСОВИЙ КОМІТЕТ АМЕРИКИ

Е. Ю. ПЕЛЕНСЬКИЙ

УКРАЇНСЬКА ЧИТАНКА

для III року навчання української мови

НЬЮ ЙОРК — 1962

ВИДАННЯ ШКІЛЬНОЇ РАДИ

Ш К І Л Ь Н А Р А Д А
УКРАЇНСЬКИЙ КОНГРЕСОВИЙ КОМІТЕТ АМЕРИКИ

Нью Йорк, 1. вересня 1962 р.

**Шкільна Рада при УККА в Нью Йорку доручає вживати
цей підручник в українських школах та курсах
українознавства.**

Copyright 1962 by Shkilna Rada — New York.

**Всі права застережені за видавництвом Шкільної Ради
УККА — Нью Йорк.**

Адреса Видавництва:

**Shkilna Rada — U.C.C.A., 302 West 13th Street,
New York 14, N. Y.**

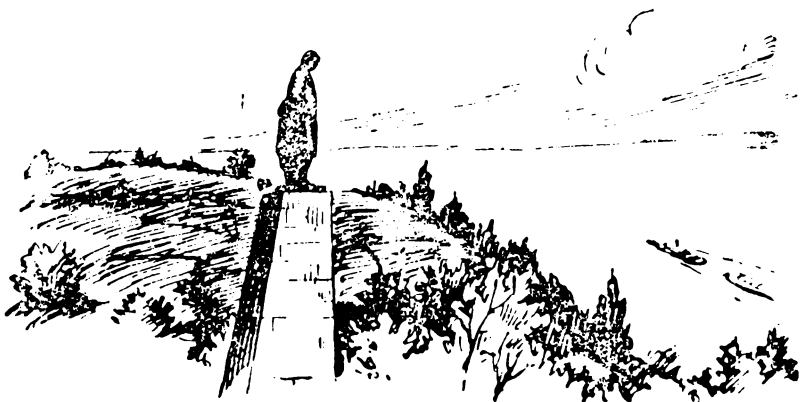
diasporiana.org.ua

Printed in U.S.A.

БЛАГОСЛОВИ

Благослови нас, добрий Боже,
Благослови, Пречиста Мати,
Хай Ваша ласка нам допоможе
Щасливо рік шкільний почати!

● Рідна мова.

Мово рідна, слово рідне!
хто вас забуває,
той у грудях не серденько,
тільки камінь має.

Як же мову цю забути,
що нею учила
нас всіх ненька говорити,
ненька наша мила?

Як же мову цю забути?
Таж словами тими
ми молилися до Бога
ще дітьми малими!

Цєю мовою співали,
гравшись — розмовляли,
у цій мові нам минуле
наше розказали.

Ой шануйте, поважайте
ріднесеньку мову

і учіться розмовляти
своїм рідним словом.

Мово рідна, слово рідне!
хто вас забуває,
той у грудях не серденько.
тільки камінь має.

Написав Сидір Воробкевич.

Запитання: Чому треба любити рідну мову?

● Шануй батька і матір.

Було це коло полудня. На торговиці великий рух. Одні вже попродали свій крам і повертались додому, інші щойно їхали на торговицю.

Серед сили возів виїздив наладований мішками селянський віз. На скруті вулиці заїхав у рів. Один мішок скотився з воза, роздерся й посипалася з нього картопля.

Старий селянин почав її збирати. Коні рушили.

Знов два мішки впали, і посипалася з них картопля. Господиня стала помагати чоловікові збирати картоплю.

Довкола позбігалися вуличники, й одні реготалися, дивлячись на пригоду селянина, інші підбігали, ловили дві-три картоплі й утікали.

Вулицею надійшло троє панів.

Один із них, високий на зріст, побачив пригоду селянина і мовить:

— Ото нечемні хлопчища!

Хотів уже прогнати їх від селянина, але як при-

дивився ближче, біль стиснув йому серце. Він сказав до своїх товаришів:

— Вибачайте, панове, що я не піду далі з вами. Мушу допомогти цьому селянинові збирати картоплю. Це мій батько, а ця селянка — моя мати. Вони працею своїх рук утримували мене в школі, допомогли мені стати тим, чим я є тепер. Я не можу лишити своїх батьків серед натовпу цих вуличників. Мушу їм допомогти.

Запитання: Яку мав пригоду в місті один селянин, що віз картоплю на ярмарок?

Що робили вуличники?

Що зробив один пан?

● Жарти.

1.

Івась приїхав на свята додому. На обід принесли мамуня на полумиску двоє курят, а Івасик каже:

— А я вам, татуню, докажу, що тут є троє, а не двоє курят на полумиску.

— Ну, ну, — відповідають татуньо, — я дуже цікавий.

— Це одно куря, — повідає Івась, — показуючи пальцем на перше, — а це друге, — каже Івась, показуючи на друге. — А де є одно і два, там разом є три.

— О, я вижу, що ти дуже вчений, — кажуть татуньо. — То я візьму собі одно куря, мамуня друге, а тобі хай лишиться третє.

2.

Син учився в місті і приїхав до батька на село. Батько й каже:

— А візьми лишень, синку, граблі та підемо сіно гребти.

А син відказує:

— Я за науками всі сільські слова позабув. Що то — граблі?

Батько нічого не сказав, а син пішов двором, ходить, руки назад позакладавши. Але якось наступив на граблі, а вони як підіймуться та лусь його по голові! Він тоді як крикне:

— От, прокляті граблі! Як же й здорово бють!

Запитання: Як числив Івась?

Як зажартував собі з нього батько?

Яку пригоду з граблями мав інший син?

● Віра дитини.

По морі плив корабель, і на ньому було багато подорожніх.

Несподівано звіялася сильна буря. Чорні хмари нависли над водою, здавалося, замкнули корабель на спіненому, схвильованому морі.

Досвідний керманич корабля мусів напружувати всі свої сили, щоб удержати корабель у рівновазі й не дати йому розбитися об підводні скелі.

Подорожніх узяв страх. Діти плакали, жінки кричали й благали Бога, щоб рятував їх. Навіть чоловіки дивилися з тривогою то на воду, то на хмари. Коли тільки блискавка роздирає чорну пітьму, вибухав новий зойк на кораблі.

Тільки одна людина сиділа спокійно на своєму місці. Був це невеличкий хлопчина. Вітер розвіяв йому волосся на голові, але він не зважав на те. Наче б не чув криків і плачів — дивився спокійно перед себе в море.

Люди дивувалися, що він сидить такий спокійний, а один подорожній запитав його:

— Ти не боїшся бурі, дитино? Ти один з нас усіх спокійний. Чому?

Хлопчина глянув на подорожнього ясними очима й відповів упевнено:

— Чого ж я маю боятися! Адже при кермі корабля сидить мій тато!

Запитання: Як заховувалися люди на кораблі під час бурі?

Хто був спокійний? Чому?

● Вечірня молитва.

Сонечко любе іде на спокій
Золотих зірок на небі рій.
Ніч заступає небесну грань
Боже! На наші молитви глянь!

Батькові й мамі здоров'я дай,
душі померших прийми у рай
Темрява суне, — день вже погас,
янгелів білих пришли до нас,

Хай їхні крила срібні, ясні
нам навівають сни золоті
про батьківщину, рідний наш край,
такий нам любий, як Божий рай!

Написав *Дід Сава*.

● Марійка та Левко.

1.

Марійка сиділа коло стола і писала вправу. Її брат Левко переглядав на другому кінці стола свій зільник. Перевертав картки паперу, що на них були поприліплювані засушені рослини, всіляке зілля, билени та цвіти.

Якраз покликала його мати. Левко схопився з зільником у руках, але від дверей вернувся, кинув зільник на стіл. Не бачив, що вкрив ним книжку, з якої якраз переписувала Марійка. Не оглядаючися позад себе, побіг чимдуж до матері.

Не мав змоги поглянути в лице Марійки. Був би певне вернувся. Марійка кінчила якраз писати якесь довге слово. Підводить голову, щоб заглянути до книжки, а книжка закрита зільником. Схопилася, зморщила лице, хотіла крикнути на Левка, але замість того, замахнулася рукою та й змела зільник із своєї книжки на землю.

Порозліталися картки й позагиналися. Поломилися ростини і цвіти. Але Марійка не бачила всього того, так злість заступила їй очі. Та по хвилині отямилася. Знала, що не минеться їй це без кари. Підняла руку, якби хотіла оборонитися перед ударом.

В кімнаті не було нікого, але Марійка всі свої сили збирала, щоб приготувитися до завзятого бою. Була певна, що Левко кинеться на неї з кулаками, — хотіла гідно йому відповісти: так відбити його удари та так ще додати за те, що закрив їй книжку, щоб добре памятав. Найважливіша річ, думалось їй, не дати себе побороти.

Писала далі вправу, але рука тремтіла їй від нетерпеливого дождання. Боялася, щоб Левко не показався сильніший від неї.

2.

За якусь хвилину відчинилися двері. Ввійшов Левко, глянув на свій зільник і не знав, що сказати. Він зрозумів усе відразу.

Перша думка, яка майнула йому в голові, була: заплатити Марійці кулаками. Він глянув на неї й пізнав із зморщок між очима, що вона приготувилася на те.

— Ні, не зроблю тобі приємности, — подумав несподівано Левко.

Схилився, почав збирати картки із свого зільника, стає випростовувати їх, укладати. По-правляв повикривлювані й поламані листки та цвіти.

Увесь цей час переходила Марійка великі муки дождання. Мусіла вважати на кожний рух брата, боячися, щоб не заскочив її несподівано.

Як же ж здивувалася, коли він підійшов до неї і промовив лагідно:

— Вибач мені, що я кинув тобі необережно зільник на книжку. На другий раз буду вважати.

Марійка подивилася на брата, не розуміючи спершу його слів. Опісля почервоніла по самі вуха, а сльози сплили їй на очі. Вона схопилася й утікла з кімнати, вибухаючи вже на порозі сильним плачем.

Левко не дізнався того, що вона надумала. А Марійка вирішила якнайщиріше від усього серця відплатитися братікові при найближчій нагоді таким самим гарним і людяним вчинком.

Запитання: Як дошкулив Левко сестрі і як її потім перепросив?

● Братня любов.

На місці, де нині місто Єрусалим, було колись орне поле, що належало до двох братів. Один із цих братів мав численну родину, а другий жив сам, але оба разом управляли спільне поле, що їм дісталось в спадщині по батькові.

Коли надійшли жнива, оба брати зжали спільно збіжжя, повязали снопи, поскладали їх у рівні копи та й лишили на полі. Вночі один із братів, що жив на самоті, прийшов на добру гадку.

— Мій брат має жити численну родину, тому не годиться, щоб моя частина була така сама велика, як його; піду я, наберу снопів із моїх кіп і доложу йому потайки, щоб він не побачив.

Як загадав, так і зробив.

Цієї самої ночі другий брат сказав до своєї подруги:¹

— Мій брат ще молодий, він живе сам і не має нікого до помочі в роботі, ніхто його не розважить в його трудах; тому не годиться, щоб ми з поля забирали стільки снопів, скільки він; встаньмо й перенесім потайки трохи снопів до його кіп, він не побачить цього.

І вони зробили, як загадали.

На другий день оба брати пішли в поле і здивувалися вельми, коли побачили, що їх копи були рівні; жаден з них не міг зрозуміти цього дива. Так діялося через кілька слідуєчих ночей; а що кожний переносив однакове число снопів із своїх кіп до кіп брата, то всі копи були завжди однакові. Аж одної ночі оба брати причаїлися, щоб розслідувати причину цього дива, та побачили один одного, як переносили снопи.

І тсму то на цім місці, де так гарно обявилася братня любов, вибудовано величезну святиню, а довкола неї повстало місто Єрусалим.

¹ подруга — дружина, жінка.

● ЧОТИРИ БРАТИ

Перший брат:

Поїхав сірий поїзд,
Ще й свиснув десь за містом, —
Як виросту великий,
То буду машиністом.
У чорних окулярах
(Щоб дим очей не виїв)
Вестиму я поспішний
На лінії Львів-Київ.

Другий брат:

У мене до летунства
Велика с охота, —
Як виросту великий,
Навчуся на пілота.
Мені не зайде сонце!

Не зловить річка квола,
Бо за добу об'їду
Я землю всю довкола.

Третій брат:

Мене манить до себе
Безмежність океану,
Як виросту великий —
Матросом, мабуть, стану.
Везтиму в пароплаві
І фіґи і бавовну,
І золотисті скрині,
Скарбів заморських новні.

Четвертий брат:

А я, хоча найменший,
Не всиджу теж у хаті,
І полечу у небо
На бистрім астростаті
Або загину славно
Я разом з астростатом,
Або на Марсі дальнім
Встановлю рідний прапор.

● Нероба.

У багатого господаря був син одинак Юрко, такий нероба, що буває і стебла не підійме. Чи кажи що йому, або ні, на одне виходить; цілий день пустує та співає. Та ще й та пісня не така, як у людей; ходить і бринить, як та комаха. Підріс Юрко і став дужий, як дуб; лице пузате, очі плавають як в олію, а Юрко ходить без роботи і співає.

Вже й батько деколи сварить, хоч і злегенька, як на одинака, й сусіди йому дорікають:

— Ей, Юрку, час би вже взятися до якої роботи.

А Юрко здвигне плечима:

— Або мені треба робити? Батько й за мене наробився та наскладав стільки, що для мене стане.

Так минали роки. Юрко годувався на батьківським хлібі й сміявся з людського доброго слова. Аж зайшов помір на людей. В однім тижні померли Юркові батько й мати, лишився Юрко сам на світі господарем на батьківщині. Було землі доволі, будинки стояли добрі й догідні, було багато худоби й коней, хліба старого придбаного, а далше й всякого дробу було подостатком; словом — було багачке господарство.

Юрко став газдувати, але нічому не знає ладу, чи робиться що, або ні, йому байдуже; він ходить, покручується та бринить під носом. Співав Юрко, та й співана, а не роблена була його робота. Не минуло три роки, а в Юрка пощезали стоги; поспадали обороги, не стало й худоби й пасіка вигинула. Аж тепер почув Юрко, що не стало батька й матері, а він круглий сирота. От уже не було що й їсти, а голодний не співає: тому й Юрко не бренить уже собі під носом, лиш сумує та плаче.

Біля Юркового обійстя був сусід, добрий, роботящий господар. Колись то, як ще батько Юрка жив, він нераз дорікав Юркові за його безділля. Вийшов цей сусід на обійстя, дивиться через пліт, а Юрко втирає сльози. — вже не співає. Так і став

сусід, здивуваний Юрковим плачем, говорити до нього:

— А чого ж то, сусіде Юрку, плачеш? Якось співанок тепер не співаєш?

Юрка вкололо попід серце. Зрозумів, що за співанками пішла й добра доля, та й каже:

— Проспівав я вже, що було, а тепер хіба в танець піду. От і з голоду згину.

— Таке! — жалує сусід, — приложи рук, земля свята — багата; маєш її доволі, то й жити будеш.

— Та ба! — каже Юрко. — Робив би я певно тепер, та коли роботі ладу не знаю. Коби хто ласкав навчити.

За кілька років став Юрко під проводом доброго сусіда знов багачем, а за роботу брався хоч би й яку.

Запитання: Чсму Юрко не брався до роботи за життя батьків?

Як він працював по смерті батьків?

Що сталося за три роки з його господарством?

Що порадив Юркові сусід і що зробив Юрко?

Приказки: Боже, поможи, а ти, небоже, не лежи.

Недостатки випедуть із хатки.

● Добрі сусіди.

1.

Коло млина в потоці бавилися діти. Була весела, соняшна днина; кожний камінчик було знати на дні потоку.

Якось несподівано найменша мельникова дитина похитнулася, впала на середині потоку й по-

чала плисти з водою. Діти нарobili крику й повтікали перелякані.

Ішов поуз мельників млин сусід коваль. Почув крик дітей і побіг мерщій до потоку. Дивиться, аж дитина потопає. Кидається, хоче зачепитися за камінь, але вода несе й несе. Трохи нижче великий спад у потоці, а там під ним глибінь незмірна. Впаде в неї дитина, то не впливе вже жива.

Коваль біжить, що сили, кидається в воду і ловить мельникову дитину саме на краю водоспаду.

Уздovж потоку стояли вже люди, що позбігалися на крик дітей; всі вони тільки дивилися з зачепленими руками, як вода несе дитину у крутіж.

Скільки то було радощів, як коваль приніс мельникові живу дитину, хоч дуже потовчену і стривожену...

2.

Минуло від того часу два роки. Серед погідної літньої днини вдарив на дзвіниці дзвін на тривогу. Усюди стають люди і дивляться, де то скоїлось нещастя.

— Кузня горить! У коваля пожежа!

Почув це мельник та й мерщій до коваля. Дивиться, аж там вогонь перекинувся з кузні на хату. Вже й крізь сінешні двері добуваються червоні язика.

Аж ось страшний крик розпуки залунав на все обійстя.

— Петрика нема! Петрик спить у хаті!

То ковалиха отямилася з першого перестраху і почала приходити до пам'яті. І перше, що впало їй на думку, було, що Петрика нема. Вона поклала його спати, а як побачила пожежу, і прибігла під хату, зовсім про сина забула.

Аж тепер нагадала собі нещаслива мати й почала голосити. Почув це коваль, кидається сюди, туди, шукає — сам не знає, що робити.

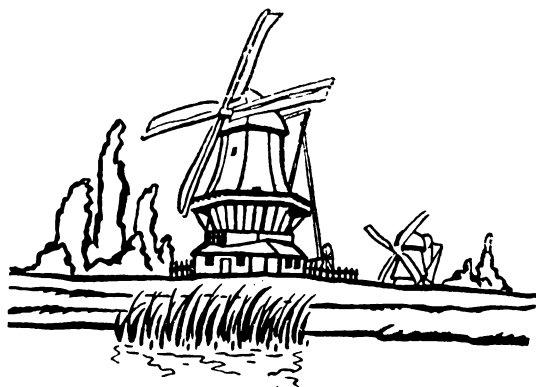
І ось сльози розпуки перемінюються на сльози радощів і щастя... Вибігає з горючої хати мельник і виносить живу дитину. Як тільки почув крик розпуки нещасливої матері, зараз скочив у вогонь за дитиною. Його ніхто й не заперімітив серед загального замішання. Аж тепер побачили велику жертву мельника.

Дякували йому, але він не слухав. Пішов рятувати останки ковалевого добра з вогню. Щасливий був, що хоч так може віддячити ковалеві за те, що той урятував йому дитину, коли потопала в потоці.

Запитання: Як коваль вирятував мельникову дитину?

Як мельник урятував дитину коваля?

Як можуть помагати собі добрі сусіди?

До школи!

Нумо, браття — школярі,
І великі, і малі!
Не марнуйте ні хвилини,
Ладьте олівці, торбини
І до школи всі !!

Час безділля вже за вами.
Стежечками, вуличками,
З фарм далеких, з міст і сіл
Всі спішіть уже до шкіл,
Із новими книжечками ...

Щоб в науці перемога —
Вам потрібна допомога,
Згода, пильність, труд, увага
І молитва, і розвага,
Та благословення Бога!

● Учіться, брати мої.

Учіться, брати мої,
думайте, читайте,
і чужого научайтесь
й свого не цурайтесь.
Бо хто матір забуває —
того Бог карає,

чужі люди цураються,
в хату не пускають,
свої діти — мов чужії,
і немає злому
на всій землі безконечній
веселого дому.

Написав *Тарас Шевченко*.

● Пізній Івась.

1.

Івась прийде бувало зі школи, кине капелюх на постіль, книжки на лавку і біжить зараз у садок. Молодший брат Василько кине його книжки, загубить олівець, мама сховає капелюх.

Вбіжить Івась у хату вчитися, мусить шукати книжки, олівця. Мине нераз ціла година, поки він все знайде.

Знайде, почне вчитися, вивчить і знову лишить книжку на столі. А на другий день знову шукає книжок. Знайде книжки, шукає зшитків. Вже і зшитки знайшов, так ще нема капелюха.

А до школи вже давно пора. Івась спізнюється до школи трохи не щодня.

2.

Одного разу Івась, як звичайно, не міг знайти капелюха. Перешукав усю хату. Вже й сестри шукали й мама гляділи по хаті — капелюха нема.

Минуло доброї пів години, як Івась пригадав собі, що бавився вчора в городі

Біжить, а капелюх лежить у борозні між грядками. Підняв його Івась і побіг до школи, але вже

дуже сумний. Спізнився на цілу годину. Коло школи не було дітей. Івась гадав, що почує догану від учителя. Але в класі не було нікого. Вернувся Івась додому, не знаючи, що й думати.

3.

На другий день розповідали між собою діти, як то було гарно.

Прийшли вони вчора рано до школи, а пан учитель каже:

— Лишіть, діти, книжки в лавках; підемо на прогульку.

Пішли у ліс. Бавилися, бігали, переганялися. Пан учитель розказував цікаві пригоди з життя людей у великих лісах та про лови на диких звірів.

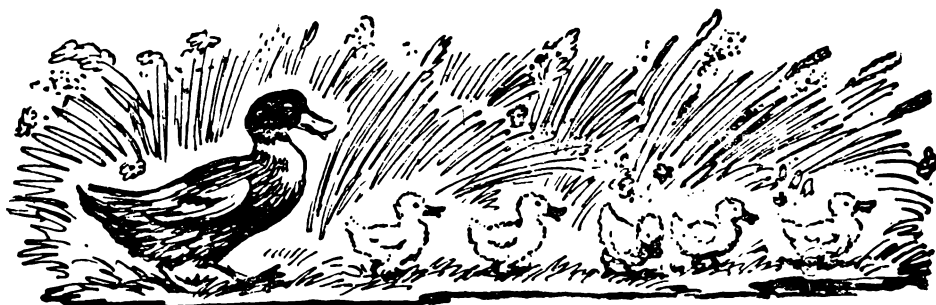
Івась слухав і жаль йому стало дуже, що й він не був на цій прогульці. Він знав, що колись підуть усі до лісу і ждав на це нетерпеливо. А тепер вже прогулька відбулася без нього.

Від того дня Івась вже ніколи не спізнявся до школи.

Запитання: Чому Івась усе спізнявся до школи?

Що сталося, як він раз спізнився до школи?

Що постановив Івась?

● Україно моя!

Я не знаю Тебе, Україно моя,
Бо родилась я тут в чужині
І твоєї краси ще не бачила я,
Хіба в мріях своїх чи у сні.

А так хочеться раз, хоч один,
Вдихнуть пахощі Твоїх лісів,
Твоїх піль бачити буйні лани,
Чути шум верховинських вітрів.

І так хочеться знати, що Ти,
Вже вільна, без кайданів і пут,
Ждеш на поворот своїх дітей,
Що їх доля загнала аж тут.

О, я вірю, настане той час,
Що воскресні прославляться дні
Та закличеш, Вкраїно, всіх нас
І прийдемо служити Тобі.

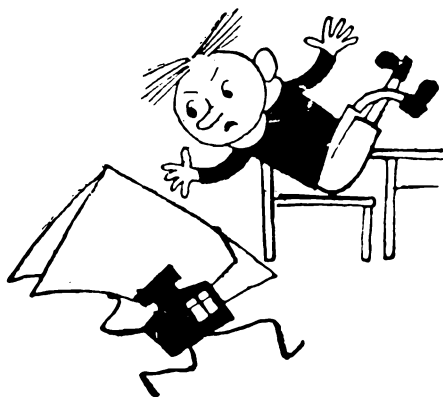

● Відкладайло.

Сів, дрімє Відкладайло.
Йде ось книжка: — „Прочитай по
хоч сторінку цю поволі,

що завдали тобі в школі'
Відкладайло: — „Зачекаю,
завтра аж дві прочитаю”.

Тут до нього йде чорнило,
усміхаючися мило,
несе ось новий зшиток:
„Напиши хоча рядок!”
Відкладайло: — „Ледве дишу!
Завтра все разом напишу!”

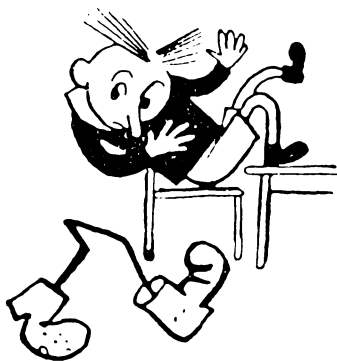

Тут знов торба репетує:
— „Непорядок мене псує!
як не маєш ти заняття,
впорядкуй це все шкармаття”.
Відкладайло: — „Але ж радо
завтра зроблю з цим порядок!”

А тут, прошу, подивіться,
лізе в хату рахівниця:
— „Злізь но, любчику, із лави,
порахуй нас так для вправи!”

Відкладайло — „Ні, пізніше!
завтра почислю скоріше”

А тут йдуть ще черевики
— „Пан ти — кажуть — невеликий,
по болоті любиш бристи,
може б нас тепер прочистив”
Відкладайло наш на те:
— „Завтра вичищу, бігме!”

День прийшов уже послідний,
Відкладайло тепер бідний!

Бо до купи все звалилось,
притиснуло, придушило!
В такі впав він тарапати,
що лиш тільки видно п'яти.

Написав *Едвард Козак*.

Запитання: Як поступав Відкладайло?

А як треба поступати?

Приказки: Багато говориш — мало зробиш?

● У шкільній крамниці.

Гей, чи знає з вас хто Гриця?

Його прізвище: Комар.

Знайте — у шкільній крамниці
найметкіший він крамар.

Як колись великий буде,
сам крамницю заведе —
купувати будуть люди
дешевенько, як ніде.

Со нерідко від ошуки
уривається терпець —
Гриць товар дасть добрий в руки —
український наш купець.

Запитання: Як працює наша шкільна крамниця?

● Василева відплата.

Юрко й Василь були собі приятелі. Вже третій рік сиділи на одній лавці в школі. Обидва ходили щодня разом до школи, обидва разом і верталися додому.

Василь був лагідної вдачі, повільний, Юрко гарячився — запалювався за найменшу дрібничку. Але Василь умів здержати-вгамувати свого приятеля, коли він вибухав гнівом.

Та одної днини Юрко був дуже несправедливий супроти Василя. Почав сваритися з ним, докоряти йому неслухно до тої міри, що й Василь став перечитися. Як воно часто буває між нерозважними хлопцями, сварку закінчили тим, що Юрко вдарив Василя в груди.

Сльози покотилися Василеві з очей. Він чув великий жаль до свого товариша, а жаль його був тим більший, що свідками цього було багато товаришів — вони бачили, як Юрко стусонував Василя в груди.

Засоромлений пішов Василь додому. Що довше думав над цією пригодою, то сильніший біль стискав йому серце. Не чув болю від удару в груди.

але горів із сорому, що товариш-приятель так зневажив його перед товаришами. В його серці почала прокидатися злість.

Відчував він, що не лишить такої зневаги без відповіді. Замало розпрощатися з побратимом, не сходитися з ним більш і не говорити до нього. Треба йому відплатити, як на це заслужив. В душі Василя почала дозрівати думка про пімсту. Тільки ще не знав, як пімститися за свою зневагу, хоч знав, що не залишить цього так.

Сидів коло вікна й дивився на город. І, дивним дивом, не почував вдоволення в душі. Здавалося йому, що зробив якесь дуже погане діло. Аж ось майнула в голові думка:

— А якби я так помирився з ним?

Усмішка радості заграла в нього на лиці. Але в одну мить захмарилося знов його чоло бо він подумав:

— А що скажуть на це мої товариші? Будуть сміятися з мене. Назвуть мене боягузом. У нас іще ніхто покривджений не подавав перший руки до згоди. Звичайно віддавав, або хоч ждав, аж його перепросять. Товариші скажуть, що я налякався Юркового кулака!

Сидів так і не знав, що робити. В його душі боролися з собою бажання згоди з Юрком, сором перед товаришами і страх перед їх глузуванням. Боягуз — то найбільша обида. Водно дзвеніло йому в ухах слово: „боягуз... боягуз!...”

І ось, коли він так змагався із собою, що ро-

бити, нова думка майнула йому. Він схопився на рівні ноги й крикнув у голос:

— А як я не помирюся із страху перед глузуванням товаришів, не буду я боягуз?...

Вибіг з хати і пішов просто до Юрка. Коли мав перелізти через перелаз, що вів до його городу, ще трохи завагався. Але в одну мить перескочив його і вже стояв перед Юрком.

— Не дивуйся, — промовив до Юрка, — що я хотів просити в тебе вибачення за мою провину. Не гнівайся, що я роздратував тебе до тої міри, що ти аж ударив мене.

Юрко спаленів від сорому і ледве вимовив кілька слів:

— То я провинився, — сказав тремтячим голосом. — То я повинен просити вибачення в тебе. Я так негарно з тобою обійшовся.

Хлопці стояли кілька хвилин мовчки один проти одного й не дивилися один одному в очі. Аж тут кидаються один одному в обійми, і сльози заблищали в них на віях. Обнялися щиро й стали розмовляти між собою, як звичайно. Бавилися весь день, а ввечері відпровадив Юрко Василя під руку до його хати.

Василь почував себе дуже щасливий у цей день.

Запитання: Як жили Василь і Юрко?

Що зайшло між ними?

Що хотів зробити Василь, а що він зробив?

Чи Василь поступив гарно? Чому?

Як повинні жити зі собою товариші?

Приказка: Де згоди немає — там добра не буває.

● Зорі.

Мамо люба, глянь, як сяють
ясно зорі золоті.
Кажуть люди — то не зорі,
душі сяють то святі.

Кажуть: Хто у нас на світі
вік свій праведно прожив,
хто умів людей любити,
зла ніколи не робив,

того Бог післав на небо
ясно зіркою сіять...
Правда, мамо, то все душі,
а не зорі там горять?

Так навчи ж мене, голубко,
щоб і я так прожила,
щоб добро робити вміла,
а робить не вміла зла.

Написав *Борис Грінченко*.

Запитання: Що розказують люди про зорі?

● Чародійна скрипка.

1.

Жив собі музика. Взяв він якось свою скрипку
і пішов у ліс. Сумно йому стало на самоті; витяг
він із торбини скрипку і думає:

— Попробую заграти, може хто прийде на голос скрипки та розважить мене й буде мені за товариша.

І він загравав... та так загравав, що луна пішла на весь ліс:

„Сумно мені тинятися
в лісі самотою,
хотів би я зустрітися
з душею живою...
Ти, скрипонько, гучно грай,
товариша викликай!”

Як ось із лісу виходить сірий вовк.

— Ні, такого товариша мені не треба, — думає музика.

А вовк підходить до нього й говорить:

— Ніколи ще я не чув такої чудової музики. Навчи, братіку, й мене грати.

— Навчити можна, — відмовляє музика, — на скрипці грати діло не мудре, коли б тільки ти робив усе те, що я звелю.

— Гаразд, — каже вовк, — буду тобі слухняний, як добрий учень своєму вчителю.

Музика побачив недалеко розколений пеньок, підійшов до нього та й каже:

— Клади, вовче, передні лапи в розколину.

Вовк положив, а музика вхопив камінюку та вовка по лапах. Камінь заскочив у розколину і притис обидві лапи. Подивився музика на вовка, засміявся і пішов далі.

Поблукав він іще по лісі і знов йому сумно стало, витяг із торбини свою скрипку і ну грати цю ж саму пісеньку Як ось із-за куща вилазить лисиця й говорить

— Голубчику, музико, навчи й мене грати гарно на скрипці!

— Добре, — каже музика, — я тебе вивчу, але ти мусиш робити все те, що я звелю

Лисиця згодилась Пішли вони по лісі й вийшли на вузьеньку стежку, де з обох боків росла молода та гнучка ліщина

Музика нагнув одно деревце з правого боку, а друге з лівого та й каже

— Ну, лисичко, давай праву лапу

Лисиця дала Він прив'язав праву лапу до верхів'я зігнутої ліщини, то воно випрямилось і потягнуло лисицю вгору Покинув її так музика і пішов собі далі.

Довго тинявся він по лісі й знов сумно йому стало ходити самотою, витяг він скрипку і почав грати

Коли ось із-за дерева зайчик скік-скік до нього.

— Дуже б я хотів навчитись музичити Навчи мене, чоловіче добрий!

— Гаразд! — відмовив музика, — я тебе хутко навчу, але обіцяй, що будеш мені слухняний.

Заєць пообіцяв.

Музика добув із кишені довгий мотузочок, прив'язав один кінець до осики, а другим кінцем зайця за шию, та й каже:

— Ну, куций, оббіжи кругом дерева разів двадцять і будеш музикою!

Заєць оббіг кругом дерева двадцять разів і так затягся мотузком, що не був у силі й поворухнутись. А музика тим часом уже був десь далеко в лісі.

4.

Ще більший сум наляг на музику. Узяв він свою скрипку, повів смичком, і вона так жалібно заграла, що селянин-дроворуб кинув свою сокиру і пішов музиці назустріч. Музика зрадів і говорить:

— Насилу моя скрипка викликала мені справжнього товариша!

І почав він розповідати про тих звірів, що йому зустрічались, і що він з ними зробив. Замислився дроворуб, почувши такі речі, а далі й каже:

— Коли хочеш, музико, почути від мене правду, то я тобі скажу ось що: нерозумно ти зробив з тими звірами, бо вони ж тобі нічим не нашкодили, та й тобі ж ніякої користі з того не буде. Через твою нерозумну іграшку нічим невидні звірі помруть з голоду.

Сказав і пішов геть від музики.

5.

Довго виривався сірий вовк, гриз зубами пеньок, рвався що сили, нарешті виривався і побіг навздогін за музикою.

Побачила його здалеку привязана лисиця і кричить

— Вовчику-братіку, одв'яжи мене скоріш! Злий музика насміявся надо мною

Вовк миттю перегриз ліщину, розв'язав лисиці лапи, і вони вдвох побігли наздоганяти музику, щоб помститись над ним за його лихий вчинок. Бігли вони, бігли і наткнулись на куцого зайчика. Бідолашний зайчик так затягся мотузком коло осики, що ледве дихав і тихенько пищав:

— Розв'яжіть, голубчики, — мене музика обдурив

Лисичка умить перекусила мотузок, і вони вже втрьох побігли доганяти музику.

Тимчасом музика прийшов додому, положив скрипку на полицю, а сам поліз на піч спати.

Вже й північ надходить, а музика не може заснути вовчик, лисиця та зайчик йому з думки не сходять

Як ось під вікном вовк з лисицею разом почали вити, а заєць пищати:

„Гей, музико, злий без міри!
під вікном у тебе звірі.
Нас хотів ти погубити,
ми прийшли тебе будити
Будем нічку всю співати,
тобі спати не давати “

А за цею піснею і скрипка на полиці сама заграля, та так жалібно, що в музики аж серце заболіло, і він не знав, куди йому дітись, щоб не чути

цього жалібного голосу звірів і скрипки.

Не спав він усю ніч.

Дідусі кажуть, що поки жив на світі той музика, під вікном у нього щоночі було чути цю жалібну пісню.

Написали *Брати Грімми*.

Запитання: Як недобрий музика вчив вовка, лисицю й зайця грати?

Як вирятувалися звірі й що вони потім зробили?

Як осудив дрсворуб учинки недоброго музики?

Приказка: Добре роби, добре й буде.

● Дзвін здоганяє.

Малий Івасик не любив до церкви заходити; в неділю, в свято він волів у поле, в гай гонити.

Мамуня каже:

— Дзвін дзвонить, до церкви закликає, а хто його не слухає, того він карає.

Але Івасик думає:

— Дарма мене лякати, чи ж може дзвін зійти з вежі, щоб мене спіймати?

Побіг Івась у поле, за себе оглядається, — аж тут великий дзвін за ним по полі посувається. Вже недалеко, вже ось-ось хоче його накри́ти. Злякавсь Івась, біжить в село, щоб там захоронитись. А подорозі із страху забіг він до каплиці, змовив молитву, оглянувся, — а дзвін уже на дзвіниці.

І в кожне свято, чи неділю, як тільки залунає дзвін, Івась поспішає не в поле і не в гай, — а в церкву.

Запитання: Як дзвін дігнав Івася і як Івась вирятувався?
Як насправді доганяє дзвін?

● Сонце й місяць.

Вночі на ліжку, на дитину
промінням місяць засіяв.

— „Чого це так сіяє місяць?”
у мене хлопчик запитав.

— „За довгий день втомилось сонце.
І Бог сказав: „Піди, засни,
спочинь саме і світ спокоєм
і сном солодким обгорни!”

— „І сонце місяця благає:
„Мій брате, місяцю ясний!
та засвіти ліхтар і за ніч
скрізь обійди ти край земний.

— „Усе доглянь, що за ніч буде, —
хто молиться, хто сльози ллє,
хто сам не спить і хто там другим
спокійно спати не дає!”

— „І сонце спить, а місяць ходить,
і накруги за всім глядить,
а вранці-рано знов до сонця
у двері він заторохтить.¹

— „Встань, братіку! Вже треті півні
були, і в церкві дзвін;
граки² моторні пролинули, —
вставай, жени туман з долин!”

¹ заторохтить = загримає, застукане.

— „І сонце встане і питає:
„Живий — здоровий, брате мій?
що там робилось і чого ти
зробивсь тепер такий блідий?”

— „І повідає місяць сонцю,
що на землі вночі узрів,
яка та ніч була спокійна,
і зла ніхто не учинив.

— „То сонце весело засяє
і буде радість на землі.
І підуть весело гуляти
великі діти і малі.

— „А якщо ні, — смутне обличчя
в тумані сонце захова.

Ударить з вітром дощ холодний,
поникнуть³ цвіти і трава.

— „І буде холодно і сумно,
неначе пізно восені,
не вийдуть діти у садочок,
не будуть гратися вони.”

І довго думав хлопець, мовчки
на небо він глядів,
як місяць ясно і поважно,
на землю дивлючися, плив.

І проказать⁴ йому молитву
мене він потім попрохав
і рученята склавши, тихо
її за мною промовляв.

Запитання: Що доручило сонце місяцеві робити?
Коли світить сонце, а коли буває негода?

² граки = гайворони.

³ поникнуть = похилатися.

● КАЛИНА НЕ ГНЕТЬСЯ...

Закувала зозуленька
В зеленому лузі,
Усміхнеться Україна
До нас, любі друзі.

До схід сонця, над потоком
Калина зацвіла,
Цвіт біленький, лист широкий,
Запахна і мила.

Тих згадаймо, що упали
Та за Україну,
Що хотіли підіймати
Червону калину.

Хоч калину пригинали,
Калина не гнеться,
Ще та наша Україна
До нас усміхнеться.

● Знахідка.

і

Павлусь Гонкий і Петрусь Тонкий бігцем поспішали до школи: вони трохи спізнилися, добре знали, що вчитель страх як не любить, коли хто спізниться: він сердиться, дорікає лінощами, а вони не хотіли сердити свого вчителя.

Біжать дітки до школи по хіднику, вимощеному жовтою цеглою, біжать і ні гадки; аж ось Павлусь запинився, нагнувся, прикрив щось долонею на хіднику й гукнув.

— Цур, мое! — і підвівшись, держав щось у стиснутому кулаці.

— Що таке? що? Покажи! — озвався Петрусь.

— Що? звісно, що! знахідка!

— Та яка?

— Яку Бог послав: двадцять копійок.

— Неправда, — покажи!

Павлусь відійшов наперед кілька ступнів, розчіпив кулак і, простягнувши руку, промовив:

— Дивись! А що! брешу?

— Справді двадцять копійок! — промовив Петрусь, глянувши на Павлусеву долоню, де лежала срібна монета. Павлусь сховав її швидко в кишеню й промовив:

— Ну, побіжим, а то спізнимося; вчитель сваритиметься.

Побігли.

— Слухай, Павлусю! — озвався Петрусь. — Що ти зробиш з цими грішми?

— Не скажу! Може проїм, — яблук куплю, може оріхів, може в цирк піду... побачу ще.

— Так не можна, — промовив трохи понуро Петрусь незадоволеним голосом і аж спинився трохи.

— Чому це так — не можна? — запитався, дивуючись, Павлусь.

— Тому, що вкупі йшли, вкупі знайшли, — значить, треба вкупі й спожити.

— Е, ні, ні! — змагався Павлусь, — я сам знайшов, — ти й не бачив! ти й не знав би був, колиб я не похвалився... Я казав: цур, не ділитися, а ти на те нічого!

До самої школи діти змагалися, чи ділити знахідку, чи не ділити.

В школі учителя ще не було. Петрусь зараз розказав школярам, що вони з Павлусем знайшли двадцять копійок і що Павлусь такий 'скупига, такий неподільчивий, що хоче сам спожити цю знахідку. Школярі загули, немов у пасіці рій бджіл; одні дорікали Павлусеві, другі стояли за нього; треті радили не ділитися грішми, а зараз, як вийдуть із школи, купити у перекупки за всю знахідку ласощів і поділити їх між усіми школярами. Петрусь змагався, кажучи, що тих ласощів не стане для всіх.

— Ліпше йому десять копійок, нехай і мені десять: як хто хоче, так собі й споживе — говорив Петрусь.

Один тільки школярик не втручався до того змагання. Він стояв біля груби, грівся і плакав.

— Чого ти, Ігоре, плачеш? — спитав Павлусь у хлопчика.

— Змерз, — відповів Ігорко, — руки поклякли, несучи книжки.

— Хіба в тебе рукавичок нема?

— Авже ж нема, — де я їх візьму?

— Батько нехай купить.

— У мене тата нема.

— Ну, мати... Хіба не все одно.

— У мами грошей нема й на хліб.

— Гей ти! Гонкий! Слухай! — гукнуло до Павлуса кілька школярів. — От ми усі гуртом прира-

дили вже, як вас розвести з Тонким за оцю знахідку.

— Ні, не треба, я й сам знаю, — відповів Павлусь, — ось я їх віддам Ігорові на рукавиці, у нього рукавиць нема! Он як він змерз, аж плаче... На, Ігоре, візьми та купи собі рукавички, — мовив Павлусь, віддаючи Ігорові свою знахідку

Ігор аж засяяв, узявши гроші.

— Сховай же добре, що б не загубив, — радили школярі Ігорові.

— Не загубить, я піду з ним на базар і поможу йому вибрати гарні рукавички, — промовив Петрусь.

— Не треба тобі зі мною ходити, — мовив Ігорко, — я рукавиць не купуватиму, я віддам гроші мамі на хліб.

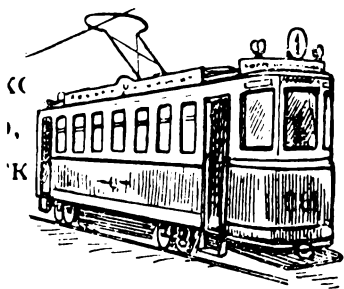
Написав Олександр Кониський.

Запитання: Що зробив Павлусь із знахідкою?

Що треба робити зі знайденими речами?

ЩО ЦЕ?

За залізні проводи
Він тримається завжди.
Там де рейки, там і він:
Ось припинивши розгін,
Переповнений украй,
Став на вулиці

Прилетіла зима біла.

● Один сніг біліє.

Піду я в садочок,
нема там цвіточок!
Лист не зеленіє,
один сніг біліє!

Поміж гілячками
пташки — купочками,
сонечко не греє,
один сніг біліє!

Стоїть, мов темрява,
груша кучерява,
і вітер не віє,
один сніг біліє!

Не мають зернятка
сердешні пташатка!
А серденько ние,
один сніг біліє!

● По праці — забава.

Сидить Петрик коло стола, книжечку читає, він віршика про синичку напам'ять вивчає. А потім ще го-го скільки є в нього науки! — але Петрик не сумує, вчиться без принуки. Накінець би ще рахунки в зшитку написати, а вже можна б на дозвілля вискочити з хати.

Манить сніжок білесенький, надять так гринджоли¹, але ж як це, не вмючи, йти завтра до школи?

¹ гринджоли — санки.

Сидить Петрик коло стола, книжечку читає, а Гриць Бобик мов горобчик в вікно заглядає.

— А кинь, — каже — ти науку, та йди мерщій з хати, от сьогодні добре діда зі снігу качати.

— Що?

Качати з снігу діда Петрик радий дуже, але вистроїв гримасу, мов йому байдуже.

От він Гриця питається:

— Скажи мені, Грицьку, чи ти добре вже навчився вірша про синичку?

Грицько гірко посміхнувся:

— Цур їй, цій синиці! Моя книжка спочиває собі на полиці.

— А рахунки написав ти? — знов Петрик питає, але Грицько вже очима гнівно завертає.

— Що це ти який учитель, що все хочеш знати; сиди дома — сам зумію собі раду дати.

Побіг Грицько, а наш Петрик над столом схилився, читав-писав, поки всього добре не навчився.

Тоді надів кабатину, шапчину на вуха і з хатини за ворота пігнався щодуха.

Біжить Юрчик і Горошок до нього щосили — вони також ось що тільки вчитися скінчили.

Гей, весело полетіти з вітром в перегони, коли в серці радість грає, мов різдвяні дзвони!

Тільки Гриць чогось бокує, не крикне, не свисне, немов якийсь тяженький камінь серце йому тисне...

Другого дня всі інші хлопці вірша гарно вміли, а Грицько як став гикатись, усі аж постріли.

● Мартуся лещетарка.

Мартуся почала оце недавно девятий рік життя.

Дядько Степан, славний на всю околицю столяр, зробив і приніс Мартусі в день народження малі лещети.

Другого дня була саме неділя. Мартуся вбулася в чобітки, вбрала на себе теплий кабатик, на плече взяла лещети і пішла з дядьком за село на

горбок. Дуже була горда й урадована, що їздитиме.

Коли ж дядько прив'язав міцно лещети до її чобіток, Мартуся підперлася паличками і думала, що вже ось-ось мов метелик злине наділ по снігу. А тут лещети якось сплуталися і Мартуся раптом бабавх... та й упала просто в сніг. Підвелася одначе бадьоро й каже:

— Зле ступила я, дядечку!

Пробує вдруге і знову бавх...

Дядько радить Мартусі, щоб наперед вчилася ходити лещетами по рівному снігу.

Зробила Мартуся один крок, другий, натоптала правою дошкою ліву і бавх... знову лежить.

Цього було їй забагато.

— Не хочу більше і вже. Це нездалі лещети, — сіла на снігу та й плаче.

Даремно толкує їй дядько, що кожний початок важкий і треба терпеливою бути.

Та надіхали оце два завзяті малі лещетарі: сусідів Грицько і вдовин Петрик.

— Ха, ха, ха! От плаксійка! Та де їй на лещетах їздити! — стали сміятися.

Соромно зробилося Мартусі. Відразу зникли їй слізки з очей.

— Я плаксійка? — подумала. — Неправда, я козацька дитина. І теж на лещетах їздитиму!

Завзялася Мартуся. Не минуло від того часу й три тижні, як навчилася не тільки ходити лещетами чалап... чалап... по снігу, але й їздити зовсім добре з горбочка. Майже так само добре,

як Грицько і Петрусь та всі інші діти в селі. А яка була вдоволена та врадувана. І не сміялися вже з неї Грицько та Петрусь, а приучували ще краще їздити. І разом вже літали мов на крилах з горбочка вітрові навздогони. Це ж бо так приємно, розкішно їздити на лещетах!

Запитання: Як Мартуся навчилася їздити на лещетах?

● Різдво.

Свят-Вечір... Сумерк. Сніги біліють
у срібній млі, в мовчазнім сні,
в хатах далеко тихі світла,
і мріє ліс у далині.

Різдво... Десь звук коляд озветься,
майне зізда сяйвом дуги.
І знов врочисто, біло, тихо,
як чар, як тайна — довкруги.

Різдвяна ніч... І зорі, зорі,
аж злотий шлях від них веде.
А ним з небес Дитятко Боже
тихесенько на землю йде...

Остап Грицай.

● Дівчинка з сірниками.

1.

Надворі був страшний холод, завірюха снігом крутила й ніч насувалася, остання ніч старого року, саме на Маланки.

Такої темної та холодної ночі, що добрий газда й собаки не вигнав би з хати, вбога дівчинка, боса, блукала вулицею. На ній, правда, були черевики, як вона з хати виходила, але ненадовго; вона взула була материні старі та великі, так що їх у першій купі снігу загубила, перебігаючи через вулицю, бо саме тоді перестрілись дві карити,¹ що їхали одна назустріч одній і трохи не переїхали дівчини. Тоді, втікаючи від коней, вона загубила один черевик і ніяк не могла його знайти, а другого взяв якийсь пройдисвіт, кажучи, що в тому черевикові він буде колисати своїх дітей, як колись діждеться їх.

І тоді пішла бідна дівчинка по холодному камінню, ступаючи мокрими, босими ноженятами, червоними й аж синіми від холоду. У неї в запасці було чимало коробок сірників, а одну коробку вона держала в руці, сподіваючись, що ось-ось хтось у неї купить. Та на цей раз ніхто не питав сірників, і нічого вона не вторгувала за цілієінський день.

Голодна й перемерзла з холоду, ледве йшла бідна дитина і здавалась так перелякана і заштурхана. Сніг укривав її довге кучеряве во-

¹ карита — гарний віз із критим зовсім сидженням.

лосья, що так гарно огортало шию й плечі. Та вона не думала про свою дівочу красу. З усіх вікон лилося промінясте світло й по всіх вулицях чувся запах смачної жареної гуски. Сьогодні був святий великий вечір на передодні Нового Року, і ця думка все роїлася в голові дівчини.

У куточку між двома будинками, з яких один виходив на вулицю далі другого, дівчина сіла трохи спочити.

Вона вся зігнулася, підгорнувши під себе холодні ноження, а холод усе дужчав і дужчав; вона не наважувалась іти додому, бо ні сотика не вторгувала й їй нічого було нести додому.

Вона знала, що дома вітчим її битиме, і що там однаково холодно, бо через драну стріху вітер студив хату, не зважаючи на те, що більші щілини були позатулювані соломою і ганчірками.

У дівчини рученята зовсім задубіли.

2.

Боже, як гарно було б засвітити хоч один сірничок! Може б він хоч трохи обігрів посинілі пальчики.

Та вона спершу не наважувалась вийняти сірника, засвітити його й погріти задубілі рученята від лютого холоду. Потім бідна дитина таки вийняла одного. „Чирк!“ і засвітила. Вона прикрила сірник долонею. Як сірник спалахнув, як палав! Він свігився теплим і ясним полум'ям, мов невеличка свічка, коли її огорнути руками. Це було дивне, чарівне світло: дівчині увиждалося ніби вона сидить

пред великою залізною грубою², гарно окованою й оздобленою міддю, вогонь так любо горів, так приязно грів, що дитині схотілося простягнути ноги й погріти їх — аж сірник погас. Груба десь зникла — і вона сиділа з малесеньким недогарком сірника в руках.

Дівчина засвітила другого сірника; він горів і яснів, і те місце стіни, куди падало світло, стало прозоре, мов скло. Можна було дивитися просто в середину кімнати, посеред якої на чисто засланому блискучою білою скатертю³ столі, рясно стояла гарна посуда і пахтіла смачним духом жарена гуска, начиняна яблуками та сливками. І що було найдивніше, так це те, що гуска вистрибнула з полумиска додолу, і, хитаючись, подибала з ножем і виделкою в спині простісінько до бідної дівчини. І саме тоді сірник погас, і перед дівчиною знову стояла товста, холодна, камяна стіна.

Вона ще засвітила сірника й їй тепер увижались дітки під чудовою святковою ялинкою. Ялинка була далеко більша і багато краще завітчана, ніж та, яку вона колись на Свят-вечір бачила через скляні двері у якомсь то багатиря. Тисячі свічок на зелених вітях, сила малюнків, які вона бачила за вікнами у крамничках, визирали звідусіль і дитина простягла до них угору свої обидві руки... Тоді погас сірник. Свічки на ялинці стали підійматися все вгору та вгору й уже здавалися ясними зорями на темному небі. Одна з них упала додолу, лишаючи за собою довгу вогнисту смужку через усе небо.

² груба — піч. ³ скатерть — покривало на стіл.

— Хтось умер — промовила дівчина, бо так вона чула від своєї бабусі, єдиної приятної до дитини людини, яка вже давно була на тому світі.

Бабуся раз-у-раз казала:

— Коли котиться з неба зірочка, тоді чиясь душа йде до Бога.

Ще раз черкнула дівчина сірником, і знов кругом стало світло, і посередині сяйва стояла її стара бабуся — така осяяна та приятна.

— Бабусю, — гукнула дівчинка, — візьми мене до себе. Я знаю, що ти зникнеш, як зникла тепла грубка, смачна гуска і велика чарівна ялинка.

Швидко засвітила вона відразу всю остачу сірників, що ще була з коробці, бо їй так хотілося, щоб бабуся лишилася з нею. І сірники так яскраво палали, що було ясніше, як у найясніший день.

Ніколи бабуся не була така гарна, така чудова. Вона взяла на руки малу дівчину й полинула з нею далеко-далеко вгору, у край сяйва і радощів, куди нема стежки холоду, голоду й переляку; вона понесла бідну дитину у Божий рай.

*

І тільки в куточку коло будинку сиділа ранішньою холодною порою маленька дівчинка з рум'яним обличчям і веселим посміхом на губах. Вона замерзла в останній день старого холодного року. І новорічний ранок показав людям маленький трупик з пачкою сірників і однією спаленою коробочкою.

— Мабуть вона хотіла погрітися — казали люди

І нікому не спадало на думку, як багато чарівного бачила ця дитина, у якому сяйві вона із своєю бабусею зустрічає цей новий рік.

Г. Андерсен.

Запитання: Чим займалася бідна дівчина?
Що бачила вона, як світила сірники?

● Щедрівки.

1.

Ой сивая та і зозулечка —

Щедрий вечір,

добрий вечір!

Усі сади та і облітала,

а в одному та і не бувала...

А в тім саду три тереми:

у першому красне сонце,

у другому ясен місяць,

а в третьому дрібні зірки..

Ясен місяць — пан господар,
красне сонце — жона його,
дрібні зірки — його дітки...

Щедрий вечір, добрий вечір
добрим людям на здоровя.

2.

Ой сів Христос та вечеряти. —

Щедрий вечір,
добрий вечір!

Прийшла до Його та Божа Мати.

Щедрий вечір,
добрий вечір!

Віддай, сину, райські ключі,

Щедрий вечір,
добрий вечір!

Відімкнути рай і пекло,

Щедрий вечір,
добрий вечір!

Випустити грішнії душі,

Щедрий вечір,
добрий вечір!

Тільки не випустить однієї душі,

Щедрий вечір,
добрий вечір!

Що вітця й матір та налаяла.

Щедрий вечір,
добрий вечір!

Не налаяла, а подумала

Щедрий вечір,
добрий вечір!

добрим людям на здоровя.

ЩЕДРИЙ ВЕЧІР, ДОБРИЙ ВЕЧІР,
ДОБРИМ ЛЮДЯМ НА ЗДОРОВ'Я...

„Щедрий Вечір” — малював арт. маляр Микола Бугович

● НА СВЯТО МАТУСІ

Ой, яка ж бо Ти, Матусю,
Дорога та мила,
Того словечком сказати
Не моя ще сила . .

Моя те сонечко на небі,
В лузі квітка красна,
Так Матуся в нашій хаті
Добра все та ясна . . .

Ясне сонце світить з неба,
Веселить та гріє —
В рідній хаті при Матусі
Кожне з нас радіє.

Під опікою Матусі
Весело гуляю —
Що то холод, що то голод,
Що біда — не знаю . . .

● Вечорниці.

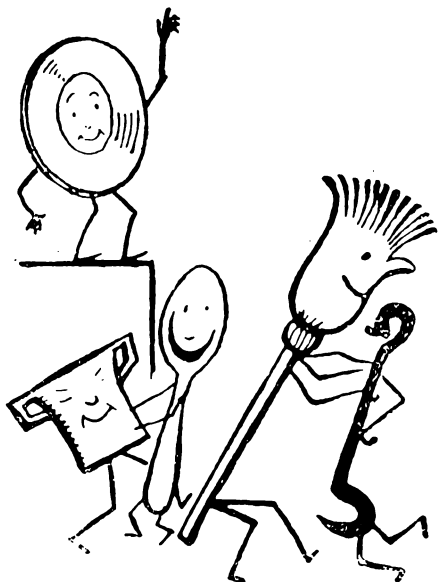
Тихо вже довкола хати. Полягали люди спати:

Лиш там в кухні, мов в м'ясниці, розпочались вечорниці. Танцюристів там багато і танцюють страх завзято! Ось тут пляшка і валок жваво идуть собі в танок.

Кожний скаче і кружляє, сам собі пісень співає — без порядку і без ладу, аж таріль дав добру раду:

— Мої любі, так не можна — починає з'осторожна. — Всі ми в кухні тут живемо і життя в ладі ведемо. Та тепер тут рух вчинився і я мало не розбився. Прошу трохи уважати, та про це не забу-

вати, що тоненькі речі можна торкати лиш з'осторожна! Панна Склянка ще не знає, що тоненькі боки має? Бачу, крутиться, дрижить, а тут Моз-

дір ось біжить. Бійтесь Бога, чи забава, то така погана справа, і скінчиться нам так тут, що тріски лиш з нас будуть? Прошу всіх довкола стати! Перестаньте вже кричати! Легкі речі вліво тут, а важкі і грубі в кут. Так, вже добре! Прошу добру раду дати, хто з ким має танцювати!

Та тут крикнули всі враз:

— Наймудріший ти з всіх нас! На все раду ти найдеш і забаву поведеш!

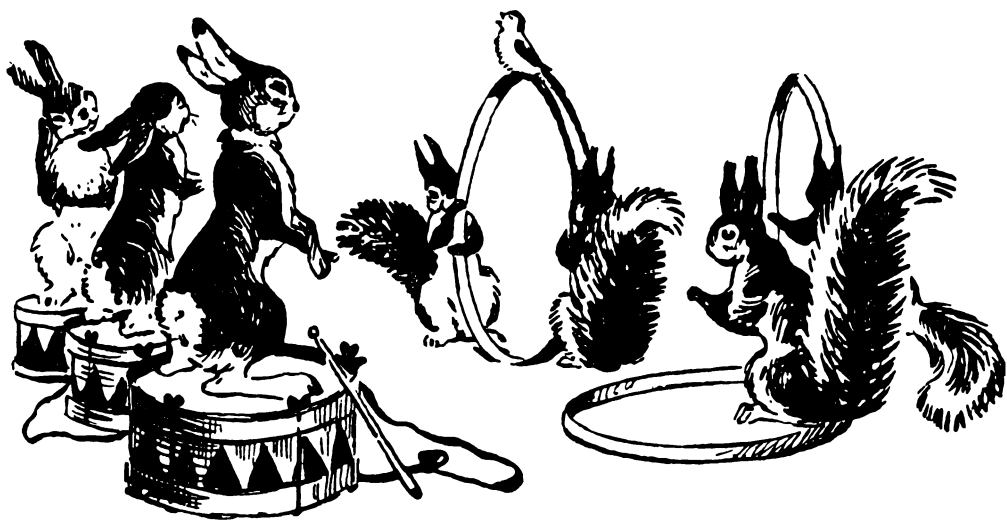
Чемно всім таріль вклонився і вкруг себе подивився:

— Прошу добре уважати, зараз будем зачинати. Тут стільниця і валок разом хай стають в танок! Там з машинкою сікач, а з мітлою погребач.

Тут товчок від мяса жде, — хто з ним у танок піде? Може ложка дерев'яна стане коло цього пана? Гей довкола всі рядами, всі пані разом з панами. Лиш весело жваво, жваво, раз на ліво, раз на право!

Мудро все таріль зробив. Всіх поставив, погодив, і музикам враз дав знати, щоб почали живо грати.

Покришки — була музика, голосна, хоч невелика. Грала славно аж до ранку, цілу ніч без перестанку. Танцювали всі гарненько й розмовляли веселенько.

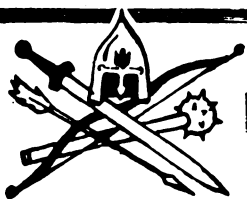

● ХТО СМЕТАНКУ З'ІВ?

Била мама котика,
Рижого Муркотика,
Бо то ж він сьогодні рано
Виїв з глечика сметану.

— Ня-у, ня-у, — плаче котик, —
У Прокопка білий ротик.
Я в куточку ще дрімав,
Як сметану він лизав.

А Прокопчик тут несміло:
— Де ж у мене ротик білий?
Я ж обтерся рукавом,
Ще й умився над відром!

Княжа слава.

● Смерть князя Олега.

Князь Олег запитав одного разу своїх віщунів, від чого він умре. Один старий віщун відповів йому:

— Княже, твій кінь, на якому ти так любиш їздити, принесе тобі смерть.

Олег подумав про це й зажурився. Він дуже любив свого коня. Цей кінь був йому товаришем у всіх його воєнних походах. Але ж не мав Олег охоти вмирати від свого коня. От він каже:

— Ніколи вже й не сяду на того коня.

І наказав слугам відвести коня до стайні, кормити його там, але ніколи не приводити до себе.

По кількох роках пригадав собі Олег того коня і забажав дізнатися, що з ним сталося.

Закликав до себе начальника конюхів і питає:

— Де мій вірний кінь, якого я казав кормити й ніколи до мене не підводити?

Конюх відповів:

— Кінь загинув.

Олег почав насміхатися з віщунів:

— Коли б я не вірив тим віщунам, був би мій
нь ще й до сьогодні носив мене, а то ось кінь
гинув, а я живу.

І звелів осідлати собі коня.

— Поїду, погляну хоч на його кості.

Приїхав на місце, де лежали кості того коня
череп, нагий, збілілий від дощів і сонця.

— Чи ж від цього черепа чекає мене смерть?
- сказав князь.

Він зіскочив із коня і ногою наступив на че-
еп. Але в цю ж мить із черепа вилізла гадюка, що
ала там гніздо, і вкусила його в ногу.

Зслаб від того Олег і вмер.

Запитання: Як згинув князь Олег?

Які знаєш інші перекази з давніх часів?

● Хрищення Ольги.

Наші предки мали своїх богів і щиро їх шанували. Однак вони не ставилися з погордою до людей іншої віри. В Києві жили й християни й хозари¹, і кожен міг мати свою святиню. З-поміж українців теж деякі кидали свою стару віру й ставали християнами.

Княгиня Ольга була дуже розумна, й раніш, як інші, пізнала, що словянські божества, це тільки образи природи. Вона радо приймала християнських священиків, і вони намовляли княгиню, щоб охристілася.

Ольга забажала поїхати до Царгороду, щоб приглянутися до християнської віри.

До Греції їхав з нею великий двір: 16 бояринь, 18 служниць, 22 послів, 40 купців. Був також і священик Григорій, що навернув княгиню на християнство.

Грецький цар прийняв Ольгу з великою пошаною. Він розмовляв з нею про всякі справи й дивувався її мудрості. Врешті попросив її, щоб стала його жінкою.

Ольга відповіла:

— Я поганка. Мушу наперед охриститися. Ти, царю, будь мені хресним батьком.

Цар згодився. Найстарший грецький єпископ, патріарх, охристив Ольгу.

Потім цар просив Ольгу, щоб віддала йому свою руку, але Ольга відповіла:

¹ хозари — племя, що жило на схід від України, жидівської віри.

— Як же я можу стати твоєю жінкою, коли ти мій хресний батько? Християнський закон не дозволяє цього.

Цар здивувався і сказав:

— Перехитрила ти мене, Ольга!

Дав їй великі дари: золото, срібло, шовкові матерії, дорогоцінну посуду і відіслав її з шаною до Києва.

Запитання: Яка була віра в наших предків?

Як приймала Христову віру княгиня Ольга?

За якого князя прийняла Христову віру ціла Україна?

Переказ про Кирила Кожемяку.

З непроглядних степів, що від сходу межували з київською державою, виринали від часу до часу орди диких племен і спустошили наші землі.

Раз дали знати київському князеві Володимирові Великому, що до його держави підходить велика сила печенігів. Була це дика орда, що не раз уже з українцями воювала, а й батько Володимира, князь Святослав, згинув у бою з печенігами. Володимир що скоріше зібрав військо й пішов проти лютого ворога.

Коли прийшов над річку Трубеж, що з лівого боку вливається до Дніпра, побачив по той бік ріки безчисленні ворожі полчища. Начальник печенігів станув над рікою й закликав на Володимира:

— Пощо ми будемо битися цілим військом і кров нашої дружини проливати. Ліпше вишли ти одного свого чоловіка, а я вишлю свого, хай вони самі борються. Коли твій чоловік подужає

мого, то ми три роки не будемо вашої землі воювати, а як мій переможе твого, то ми будемо три роки над вами панувати.

А був між печенігами один воїн великанського росту й дуже сильний, тому начальник їх був певний, що він українця подужає.

Згодився на таку умову Володимир і зараз розіслав скороходів по своїх полках із зазивом, щоб хто згодився поборотися з печенігом. Та минув один день і другий, а ніхто з охотою до боротьби не з'явився. Дуже засумував Володимир, а надто, що печеніги раз-по-раз закликали українців до боротьби й насмівалися, що нема між ними ніодного відважного чоловіка.

Аж третього дня прийшов до Володимира один старий воїн і каже:

— Є в мене, князю, пять синів. Чотири тут у таборі, а один найменший, Кирило, лишився дома. Він такий сильний, що ніхто його ще не подужав. Раз сварив я на нього, а він саме тоді мав волову кожу¹ руками; от він розсердився й цю кожу роздер, — така сила в нього.

Зрадів князь і велів прикликати того Кирила.

Прийшов він перед Володимира і сказав:

— Не знаю я, чи зможу побороти печеніга, але позволь мені, княже, зробити пробу. Кажі привести сильного бика.

Привели бика, роздратували його розпаленим залізом і пустили на Кирила. Хлопець відскочив набік, вхопив рукою бика за бік і видер йому

¹ кожа — шкіра.

стільки шкури разом з мясом, скільки міг захопити рукою.

Всі здивувалися, а Володимир признав, що він може боротися з печенігом. Дали знати печенігам, що найшовся охочий до боротьби чоловік. Прийшов печенізький воїн великанського росту, а побачивши невеличкого молодця, насміхався, що він зважається з ним боротися.

Розміряли місце між обома військами й дали знак до боротьби. Оба борці кинулися на себе й понали змагатися. За хвилину Кирило схопив печеніга руками, здавив його й повалив на землю. Великан згинув на місці. Коли печеніги це побачили, налякалися, що їх найсильніший воїн не встояв у боротьбі, й кинулися втікати разом із цілим своїм табором.

Володимир зрадів дуже з цієї перемоги; на память її заложив він над бродом річки Трубежі місто й назвав його Переяславом, бо тут Кирило переймив славу від печеніга. А Кирила і його батька зробив Володимир боярами і з великою славою вернувся в Київ.

Запитання: Як давно воювали?

Який був Кирило Кожемяка?

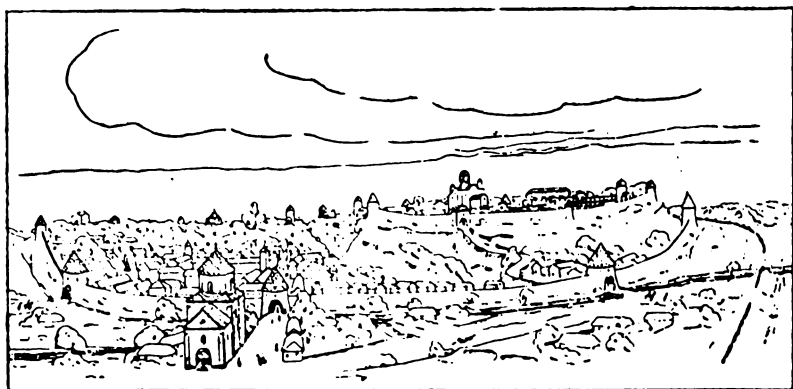
● На дворі князя Ярослава.

1.

До Києва приїздили часто послы з далеких країв із дарами й привітами від своїх володарів. Оце недавно були послы від могутнього німецького цісаря, а тепер приїхали послы з Франції.

Як послі приїхали на княжий двір, то не могли надивуватися красі княжої палати. Хоч вони їздили багато по світі, то мало рівного їй бачили.

Бо й справді, палата князя Ярослава була дуже гарна.

Старий город.

Ярослав хотів показати чужинцям могутність і багатство України і тому казав уладити княжу палату світло й виставно. Він не жалувал коштів на прийняття гостей.

Послів завели до окремих гостинних кімнат, де вони розгостилися, а на другий день прийняв їх князь Ярослав.

Заля в палаті, де князь приймав послів, була простора й широка. Стіни мала прикрашені малюнками, вікна з шибамі з різного роду скла. Довкола стін стояли лави, прикриті м'якими матеріями. Поміст був вистелений килимами.

На підвищеному місці стояв княжий престіл. Це було крісло з різьбленого дерева, оббите золотою

бляхою, з поруччями з двох сторін, вкрите м'яким покривалом. Згори звисали опони з цвітистого сукна, уложені в штучні прикраси.

Князь входив до кімнати в червоному плащі з багрянці¹, прикрашеному перлами, золотими бляшками й дорогим камінням. На голові мав золоту корону, в руці берло², що сяяло від самоцвітів.

За ним ішли його сини, далі високі урядовні, бояри³ й служба.

Посли схилилися низько перед князем, склали у його ніг дари й вітали князя, здоровили його від свого короля й розказали, чого прислано їх, яке мають діло зробити.

Діло не було просте. Французький король, що чув багато про могутність київської держави і про красу княжни Анни, просив через послів князя Ярослава, щоб видав її за нього заміж. Князь Ярослав обіцяв послам прихильно розглянути цю справу.

За кілька днів він дав їм відповідь: згоду свою і княжни Анни.

2.

З цього приводу відбувся величавий бенкет⁴. Князь, княжна Анна, бояри й чужоземні послы зібралися в великій залі. Столи були накриті білими скатертями, посуда була золота і срібна, або з дорогого скла й глини в різні барви.

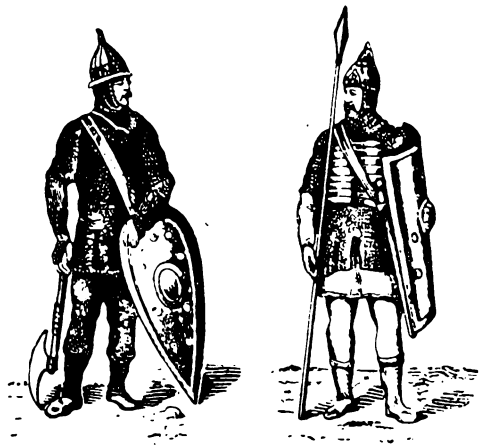
¹ багрянця — дуже дорога червона матерія.

² берло — коротка золота паличка з кулею на кінці, знак княжої або королівської влади. ³ бояри — знатні й багаті люди в давній Україні.

⁴ бенкет — пир, величава гостина.

Подавали різні страви: мясо всякого роду, навіть із лебедів і журавлів, тіста, варення, вино, мед, наші й чужоземні овочі.

За гістьми стояли слуги і легенько махали віяльцями з пер для прохолоди. Інші тримали срібні умивальниці й начиння з водою.

Княжі дружинники

В сусідній кімнаті були музики; що грали на гуслях, сопілках і бандурах. На переміну з ними співав хор гарних пісень у честь князя і княжни.

По бенкеті всі вийшли на великий ганок палати, щоб поглянути на лицарські ігрища, що відбувалися на замковому подвір'ї. Потім відбулися там різні забави. Там їздили їздці на диких конях⁵ і пописувалися своєю зручністю, показано всяких звірів ведмедів, вовків, яких у княжому звіринці вивчено всяких штук. Там бігали штукарі, танцюристи та сміхуни, що своїми штуками, тан-

⁵ на диких конях — в тому часі жило на степах України багато диких коней. Їх ловили й освоювали.

цями, піснями та жартами розвеселявали гостей. Потім відбулися великі лови, а по кількох тижнях від'їхала княжна Анна з послами і з великим гуртом дворян і служби до Франції, де вона стала королевою.

Запитання: Як виглядав двір князя Ярослава Мудрого? Як приймав князь Ярослав Мудрий чужоземних послів? Як виглядали княжі бенкети?

● Як почалася Печерська Лавра.

1.

Молодий українець Антип відбув мандрівку на Святу Гору Афон у Греції і там постригся в ченці та прийняв ім'я Антонія.

Коли чернець Антоній пізнав добре монастирські звичаї, ігумен поблагословив його і сказав: — Вертайся назад в Україну. Благословення Святої Гори буде з тобою. Від тебе почнуться численні монастирі.

Антоній послухав і вернувся в рідні сторони.

Ходив він по різних околицях і так прийшов над Дніпро під Київ і тут на одному горбі серед лісу знайшов малу печеру, викопану людською рукою.

Викопав цю печеру побожний священик Іларіон, але він став митрополитом і замешкав у Києві при церкві св. Софії. Печера залишилася пуста.

Антоній оселився тут і перебував увесь час на молитві й пості. Про Антонія дізналися сусідні люди й стали приносити побожному пустельникові

їжу й різні дари. Потім почали приходити до нього ченці з різних сторін і просили його, щоб дозволив їм оселитися побіч себе. Антоній дав на те свою згоду і вони покопали собі печери й разом із ним жили на Божій службі.

2.

Одного разу прийшло до печери пустельника двох молодців.

Печерська Лавра в Києві.

— Дозволь нам — сказали вони — поселитися біля тебе, щоб ми могли від тебе навчитися служити Богові.

— Не легко це вести чернече життя, — відповів їм Антоній, — тому ви надумайтеся, заки вберете рясу¹ монаха й приймете монаші свячення. Чернець мусить слухати наказів ігумена², працювати й молитися.

¹ряса — монаший одяг.

²ігумен — найстарший монах у монастир

— Ми готові вести таке життя — відповіли молодці Антонієві.

— Чернець мусить сам виготовляти все потрібне для себе і для монастиря. Самі ченці будуть келії, роблять собі всіляке приладдя до праці, самі тчуть сукно й полотно, управляють рілю, мелять збіжжя, рубають дерево в лісі, носять воду, печуть хліб, варять страву. Готові ви це робити?

— Ми готові — відповіли молодці вдруге.

— Чернець мусить виректися всього майна, мусить роздати його бідним, або віддати на монастир. Чернець мусить звикнути до простої страви, до чорного хліба й городини, бо лише в неділю їдять ченці рибу, лише в велике свято білий хліб із маком і медом. Монастир має своє поле, городи, власну худобу й пасіки, але ченці не вживають мяса, молока й іншого скоромного: все те дають на прожиток бідним.

— Ми готові й на те — відповіли молодці втретє.

Тоді щойно Антоній прийняв їх до монашого гурту.

Антоній був дуже задоволений із обох. Вони вели примірне богобоязливе життя, молилися й постили, виконували якнайкраще всяку роботу, а по роках проби й науки взялися за найтруднішу працю: писати книги.

Так ріс київський монастир на славу Божу й батьківщини.

Запитання: Як засновано Печерську Лавру в Києві?
Яке життя вели монахи?

● Князь Володимир Мономах.

Князь Володимир Мономах ще малим хлопцем іздив уже на коні, стріляв із лука, ходив на лови і брав участь у воєнних походах. Через те звик він до холоду й голоду, до трудів і небезпек.

Як став князем, жив просто, не дбав про свої вигоди, але все дбав про добро народу.

Вставав раненько, перед сходом сонця. „Нехай не застане вас сонце в постелі!” — казав він своїм синам.

По сніданні сідав перед палатою і відбував суд. Володимир Мономах пильно вважав на те, щоб не сталося кривди бідному й слабому. Опікувався вдовами й сиротами, заступався за селян. Ніколи не дозволяв своїм людям переїздити через засіяне поле, або робити кому шкоду в дворі.

Дуже радо приймав гостей і людей із чужих сторін, чи вони визначні чи прості були.

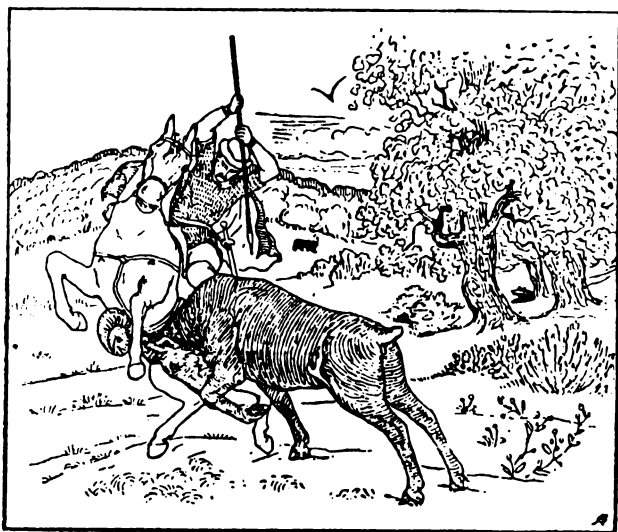
— Гість, — казав він, — ширить славу про господаря, добру або лиху.

Все своє життя він учився чогось. Не соромився допитуватися, коли не знав, або не розумів чого. У кожній справі радився з боярами. Але ні в якому ділі не спускався на слуг і урядовців. Сам доглядав усього в палаті й уряді.

На війні сам доглядав війська, дивився, чи вояки мають усе потрібне, сам ставив сторожі. Їв останній, а спати лягав у зброї, з мечем при боці.

Улюбленою забавою Володимира Мономаха були лови. Ніхто не полював так багато, як він,

ніхто не мав так багато різних ловецьких пригод. Ходив на диких кабанів, оленів, лосів, турів, ведмедів. Часто ловив власною рукою дикі коні, що тоді жили в степах. Два рази брав його тур¹ на роги разом із конем. Лось² раз топтав його ногами, другий раз поколов рогами. Дикий кабан стягнув

йому з бедра меч, ведмідь вкусив за ногу, рись³ скочив на плечі й перевернув разом із конем.

Багато разів падав із коня; двічі розбив собі голову, нераз побив собі ноги й руки. Та на все те не вважав, бо був великий лицар і дуже відважна людина.

Запитання: Як жив князь Володимир Мономах?

Як володів князь Мономах?

На яких звірів давно полювали?

¹ тур — звір, подібний до вола, з довгими рогами, жив дико на степах України. ² лось — звір подібний до оленя, з широкими рогами.

³ рись — дикий звір із породи котів; живе в лісах на деревах.

● Плач княгині Ярославни.

1.

Князь Ігор Святославич зібрав дружину з молодих відважних лицарів і вибрався в похід проти половців.

Над річкою Каялою зішлись українці з половцями. Билися з ранку до вечора і з вечора знов до світу. Летіли залізні стріли, гриміли шаблі об шоломи, тріщали копія в далекому степу

Чорна земля була зрита копитами, посіяна людськими тілами, полита кровю.

Билися три дні, а третього дня коло полудня ослабло українське військо. Не стало стріл, списи були поломані, щити порубані. Мечі випали з потмелених рук.

Більша частина війська полягла в кривавім бою, невеличка решта з князями дісталася в половецьку неволю.

Попає у половецький полон і князь Ігор Святославич.

Сум пішов по всій українській землі. Від Чернигова до Києва, від Києва до Галича йшла вістка про страшний розгром молодих князів. Усі жалували за лицарями, що поклали голови в бою, плакали й за тими, що попали в половецький полон.

2.

Найбільше тужила молода жінка Ігоря, Ярослава, що лишилася в Путивлі. Щодня ранком вона виходила на мури города, дивилася в далекі степи і крізь плач співала про свого чоловіка.

— „Полечу зозулю, — співала-ридала, — по Дунаю, замочу бобровий рукав у Каялі річці, обітру князеві криваві його рани на помарнілому тілі...” Зверталася із словами до степового вітру:

— „Ой, вітре-вітрило! Чого ти так неприхильно вієш? Чого мечеш половецькі стріли на військо

мого милого? Хіба мало тобі віяти горою під хмарами, колихати кораблі по синьому морі? Чого ж ти розвіяв по степу мої радощі?”

Промовляла до Дніпра:

— „Ой, Дніпре-Словутичу! Ти пробив кам'яні гори крізь половецьку землю. Ти віз на собі човни Святославові, несучи їх проти війська половецького. Принеси ж, пане, й мого милого до мене, щоб я не посилала ранком своїх сліз на море!”

Просила й сонце на небі:

— „Сонце ясне, трині ясне! Для всіх ти тепле і красне. Чого ж вrostерло гаряче проміння над військом мейого дружини? Нащо в степу безводнім зігнуло їм луки, навіщо замкнуло їм сагайдаки?!”

Довго так голосила-побивалася на мурах Путівля княгиня Ярославна, поки не вернувся князь Ігор.

Він утік із половецького полону:

Запитання: Як відбувся похід Ігоря на половців?

Як плакала княгиня Ярославна за своїм чоловіком Ігорем?

● Ярослав Осьмомисл.

На двір князя Ярослава Осьмомисла в Крилосі коло Галича приїздило багато знатних людей із усіх сторін.

Раз приїхав до князя з Києва славний співак. Як зібралися всі гості князя в великій княжій залі, він виступив перед ними і заспівав прегарну пісню. В цій пісні співав він про те, як молодий князь Ігор вибрався на половців, як він із ними разом із братом завзято бився і як попав у полон, як за ним плакала княгиня Ярославна, і як він урешті з полону визволився.

Ця пісня про похід Ігоря дуже всім подобалася, а вже найбільше всі зворушилися, як співак представив плач молоденької княгині. Багато жінок

¹ сагайдак — торба на стріли.

тоді плакало. Княжим дружинникам дуже подобався заклик співака до князя Ярослава.

Він співав:

— „Галицький Осьмомисле-Ярославе! Високо ти сидиш на своєму золотокованому престолі! Ти підпер Карпати своїми залізними полками, заступив угорському королеві дорогу, зачинив Дунаєві ворота, посилаєш судна по Дунаю! Гроза твоя по всіх землях іде! Ти відчиняєш київські ворота, стріляєш із батьківського золотого престолу султанів у далеких землях. Стріляй же, княже, Кончака, поганого половецького хана, за землю українську, за рани Ігореві”

Всі княжі дружинники так захопилися цими палкими словами, що були б навіть зараз їхали проти поганих половців.

Та, на жаль, князь Осьмомисл уже нездужав, не міг повести їх проти половців. Ще того самого 1187 року він помер.

Запитання: Як княжий співак оспівував похід князя Ігоря?

● Битва над Калкою.

Татари прийшли в Україну і напали на половців. Половці не могли видержати їх напору й вислали послів до українських князів, кажучи:

— Дайте нам поміч проти ворога. Як не можете нам, то татари побють нас, а потім прийдуть на вашу землю і вас поконають!

Князі зробили раду в Києві. Одні були за тим, щоб половцям не давати помочі, — нехай їх татари

знищать зовсім. Але розважніші князі боялися, що татари будуть ще гіршим ворогом України.

— Ліпше нам зустріти їх на чужій землі, як на своїй, — казали й вирішили йти з половцями на татар.

Зійшлися українські полки з усіх сторін: з Києва, Чернигова, Галича й інших земель, переправилися через Дніпро і пішли степами. Татар-

ські передні сторожі були недалеко і втікли перед нашими, лишаючи свою худобу.

Але головні сили ворога були аж над Озівським морем. Над невеличкою річкою Калкою прийшло до кривавої битви. Наше військо вдарило сильно, й татари подалися назад.

Молоді князі думали, що вони вже втікають, і пустилися в погоню. Тим часом татари вернулися й почали оточувати наших з усіх сторін. Як половці це побачили, стали втікати. Татари кинулися за ними і вдерлися між українські відділи. Настало велике замішання. Ніхто не слухав наказу, військо розбіглося на всі сторони.

Татари перемогли. Велика сила людей загинула, частина дісталася до неволі. Татари мучили їх жорстоко і покарали смертю.

Запитання: Що знаєш про татар?

Як відбулася битва над Калкою?

Основини Холму.

В Галичині й на Волині стояло багато старих горедів, але вони були знищені довголітніми війнами, що велися в цих сторонах із поляками. Гостроколи спорохнявіли, вали розсипалися, рови заросли кущами й травою. Данило відновлював старі укріплення й казав шукати нових місць, де можна б будувати твердині.

Одного разу Данило був у червенській землі на ловах. У погоні за звіром загнався далеко в лісі й виїхав на велику поляну, серез якої стояв горб, вкритий деревами. Князеві подобалося це місце, обїхав його довкола й побачив, що тут можна б збудувати город.

— Як називається це місце? — питався в місцевих людей.

— Називають його просто холм¹, — відповіли селяни.

Данило задумався і сказав:

— Поставлю тут город і нехай йому буде на ім'я Холм.

З наказу князя зрубано на горі ліс, викорчовано пні й приготовлено місце на город. Досвідні будівничі виміряли довжину й ширину города,

¹ холм — горб.

висипали вали, покопали рови. Посеред площі поставили невеликий, але кріпкий замок із грубих дубових пнів.

Побіч замку стояла висока вежа, збудована з дерева на каміннім підмурівку. Побілено її до самого верху вапном так, що здалеку світилася ясно. На замковому подвір'ї викопано криницю, щоб підчас облоги город мав досить води.

Як рознеслася чутка, що засновано новий город, до Холму почали сходитися люди з ближчих і дальших околиць. Під охороною замку було безпечніше мешкати, як деінде. Тут легше було знайти роботу.

Дуже багато приходило людей із тих земель, де були татари, бо не могли стерпіти поганського ярма. Ішли сюди всякі майстри — ковалі, теслі, сідельники², мечники³. Всякий шукав собі прожитку.

Довкола города будовано все нові двори

² сідельники — майстри, що виробляли сідла для їздців.

³ мечники — майстри, що виробляли мечі й іншу зброю.

й хати, пусте місце оживлювалося й загосподарювалося.

Данило радів, що Холм так гарно зростає, і щиро опікувався молодим городом, укріплював його щораз сильніше і прикрашував різними способами.

На дорогах, що вели до міста, поставлено кам'яні вежі, щоб не допустити ворога на міщанські оселі. Руїни тих веж залишилися до сьогодні: одна в Стопню, друга на Білавині.

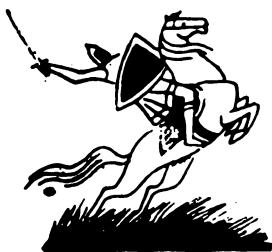
В місті побудував Данило кілька величних церков. Мури в них були з тесаного каміння: білого галицького й зеленого холмського. Помости політі міддю так, що блищали, як дзеркало. Вікна були з різнокольорового скла, стовпи різьблені, стіни мальовані, стелі прикрашені золотими зорями на синьому полі.

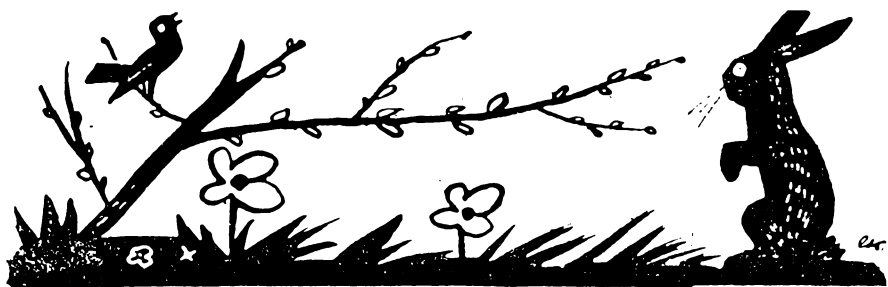
Здалека світилися золотом мідяні бані.

Довкола города, на сточищах гори, Данило розвів прегарний сад.

Холм став таким гарним і великим городом, що небагато старих міст рівнялося з ним красою й славою.

Запитання: Як основано місто Холм?

Надходить весна.

Та це ж весна,
Бо тане сніг. —
Дивись: струмок
Згори побіг.
Шумить вода,
Ламає все.
Весна іде,
Тепло несе.
Шумить, гуде
Веселий гай
І гомонить:
„Вставай, вставай“.

Розтане сніг,
Зима мине,
Земля кругом
Цвісти почне.
Дітей малих
Веселий рій
Помчить із хат
На луг мерщій.
Радіє все,
Співає все:
Весна іде
Тепло несе!

● Під Великдень.

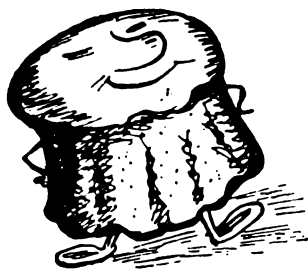
— „Може б, мамо, ви нам з ласки
та дали святої паски,
ще й червоних яечок,
що красили для діток”

— „Постривайте, свято в мене,
буде завтра посвячене;
завтра янголи з небес
скажуть вам: »Христос воскрес!«.

І вже час той недалечко,
що покотиться яєчко
й ви погонитесь за ним,
за червоним і ясним”

І заснули хлопчєнєтє
й снитсьє їм, щє янголєтє
кличуть голосно з небес:
— „Годі спать! Христос воскрес!”

● На великодньому столі.

Вєредує круглє пєскє:

— „Гєть посуньтєсь, колє лєскє,
і зєгрєйтє мєнє мєршє,
бє я пєскє є нєйстєршє”.

Кєжє грубє кєвбєсє:

— „Пєтєнцєю, гєп-сє-сє!
уступітьсє влєво й впрєво,
бє мєє туг нєнє прєво!”

Відізвились молодички,
крашаночки невеличкі:
— „Хоч хвалитись нині гріх,
ми найкращі з вас усіх!”

Тут на диво, рідна нене,
порося та ще й печене,
скочило на рівні ноги:
— „Уступайтесь із дороги!”

А тут хрін із бородою
вже готується до бою:
— „Маю з гички я корону,
і вас зараз тут захроню!”

Аж нараз прийшло кропило,
покропило-насварило:
— „Мир хай буде всім сьогодні,
бо ж це Свята Великодні!”

Запитання: Що діялося на великодньому столі?

● Великодній сон.

1.

Завтра Великдень. Велике місто поволі стихає по денній метушні: люди ховаються вже по хатах, тільки де-не-де якийсь мешканець, спізнившись, поспішає до крамниці купити всього потрібного до великого свята.

Вже смеркло.

В одному панському будинку чисто прибрано, тепло й гарно. В дитячій кімнатці лежить дитина. То мати її поклала. Любо поцілувала вона свою дитину й наказала спати:

— Спи, моя люба! Завтра раненько Бог дасть тобі червону крашанку, а наніч пішле Янгола Хоронителя, який захистить тебе від лиха й дасть добрий сон.

2.

Слухняна дитина міцно заснула. І сниться їй, ніби то настав уже Великдень. Вона дома. Все навколо так гарно блищить, сяє. Тато й мати дали їй гарні й дорогі дарунки, а мати до того ще й подарувала гарну писанку, зроблену з цукру: білу з червоними й блакитними квітками, а в середині, коли подивитися в невеличке скло, що вправлене з одного кінця, побачиш малюнок, як Христос воскрес. Мати повела її на вулицю на майдан показати, як люди святкують Великдень.

Ось вона на великому майдані. Навкруги гойдалки, будки з ласощами, музики грають. Людей повен майдан, усі повбирані, всі веселі. От в однім місці христосуються, у другому невеличкий гурток

людей простує здовж майдану з музикою. Скрізь галас, регіт, аж лящить.

З одного кінця майдану-загула музика, то комедіанти закликали людей до себе, щоб платили гроші та йшли дивитися на їх комедію.

— Ходім, мамо, туди, — я хочу подивитися, — благала дитина матір.

Але нараз очі її впали на сивого, знесиленого старця, що простягав руку до прохожих, благаючи жалібно хоч куска хліба. Одяг на ньому був пошматований, волосся покуйовджене, а позападані очі свідчили, що йому справді гірко на світі живеться. Біля нього сидів сліпеч, тримаючи в руках мисочку і теж прохав милостині. Ніхто не звертав на них уваги; кожний поспішав подивитися на ту або іншу дивовижу.

— Мамо, чому вони не мають писанок, чому вони в такій обдертій одежині? Аджеж нині Великдень! — заговорила дитина, дивлячись на калік із жалем.

— Вони вбогі, — відповіла мати.

3.

Але нараз усе зникло: і майдан і гойдалка і музики і старці... Сниться дитині, мов би вона з матір'ю опинилася в якомусь темному льоху, куди світло ледве-ледве доходило згори крізь маленькі віконця.

Це було мешкання людей; тут було зимно, стіни вогкі, скрізь брудно, задуха. В одному кутку на підлозі лежала хвора жінка; очі її були розплющені, але вона нічого не бачила, голова й тіло па-

шіло, сама хвора белькотіла щось незрозуміле. Малі діти повзали довкруги неї, смикали за одержу, просили їсти... В колисці лежало немовлятко й голосило, скільки мога. На скрині біля колиски сидів чоловік, голова родини; одною рукою взяв він за колиску, якби хотів заколисати дитину, а на другу схилив журно голову. Мабуть, тяжкі думки обсіли йому голову, бо нічого не чув, ані благання дітей, ані плачу немовлятка, — сидів, мов скаменілий. Та й було чого журитись! Вже від коли вони таки нічого не їли, бо не заробив, не пощастило, — а тепер знову днів зо три ніде роботи не буде, бо люди, бач, святкують. Перед очима цілої родини стояла смерть.

— Мамо, чому вони не мають ані писанок, ані свяченого? Аджеж сьогодні Великдень? — питала дівчинка, тулячись до матері, а в її голосі чути було сльози.

Але й це зникло, чувся тільки жалібний плач дітей.

Великий жаль обняв дитину. серце її боляче стискалося, вона не здержалась. впала навколішки, заплакала й почала щиро молитись.

4.

Щось гаряче діткнулось до неї... вона прокинулася. То мати поцілувала її. Сонце кидало ясне проміння у невеличку, але ясну й гарну кімнату дитини. Пахучі цвіти розносили свої пахощі. Над нею схилилася мати і втишаючи, дала їй гарну писанку, а дитина плакала невпинно.

— Не хочу я писанки, мамо, — казала вона,

хлипаючи крізь сльози; — я бачила багато людей, у них нема писанок, їм ніхто не дав! Мамо, я занесу свою писанку дітям убогого шевця, що біля нас мешкає, а ви пішліть їм трохи свяченого! Їх мати віддавна вже хвора, хто ж мав їм зладити свячене? Я не могла б бути весела цілий Великдень, як би не потішила бідних.

Тоді мати ще щиріше обняла дитину і ще тепліше її поцілувала та дозволила дитині піти найперше до вбогих сусідів і розвеселити їм свята.

Запитання: Як можемо помагати бідним?

● Собачка Мінка.

В одній господі була маленька собачка Мінка, дуже розумненька й утішна. Вліті родина обідала на ганку, а Мінці давали шматок мяса. Тільки їла вона його не на ганку, але на траві перед ганком.

Побачили дві ворони, як снідає Мінка, і хотіли відібрати в неї мясо. Вони підлетіли до собачки й почали відбирати в неї їжу, але вона так вишкірила зуби й так на них гаркнула, що вони мерщій подалися геть. І так було не раз.

Та ворони таки дуже були ласі на Мінчине снідання.

Одного разу, піймавши знов облизня, вони сіли на дерево й почали крякати одна до другої так, ніби розмовляли. Потім злетіли з дерева і наблизилися до Мінки. Одна з них боляче вкусила Мінку за хвіст. Мінка завищала й обернулася назад, а друга ворона тільки того й дожидала. Вона мерщій підлетіла і вхопила мясо.

Хоч ворони зробили Мінці прикрість своїми хитрощами, але вона навчилася в них і собі хитрувати.

Дуже вона любила лежати на великому старому кріслі; скрутиться, зібгається та й лежить собі. Іноді приходив до господарів гість із великою собакою. Цьому собаці сподобалося теж лежати на кріслі, і він було заляже Мінчине місце та ще й гарчить на Мінку, щоб вона й близько не підступала.

Після пригоди з воронами Мінка зрозуміла, як їй прогнати великого собаку з крісла. Прибігла Мінка, аж бачить — її ворог уже заляг її місце. Як же загавкає вона, як кинеться бігти! А собака подумав, що Мінка женеться за кимсь, як схопиться з крісла, як побіжить! Тим часом Мінка оббігла навкруги та другими дверима вскочила в хату, лягла й лежить на кріслі. Прибіг собака, аж уже місце на кріслі зайняте. Він зрозумів мабуть, що Мінка піддурила його, мовчки пішов у кут і ліг там.

Запитання: Як ворони перехитрили собачку?

Як собачка Мінка перехитрила великого собаку?

● Ворона й рак.

Ворона ходила біля річки, шукала собі їжі. Побачивши в очереті рака, схопила його, сіла на гілку дерева, що росло якраз над річкою, і вже лагодилась клювати рака.

Рак бачить, що не жарт, почав хвалити ворону:
— Я знав твого батька й матір, гарні птиці були!

Ворона, не роззявляючи рота, промовила:

— Угу!

А рак знов:

— Знаю твоїх братів і сестер, дуже гарні птиці.

А ворона промовила:

— Угу!

А рак знов:

— Всі твої родичі гарні птиці, а все ж таки ніхто тобі не рівня, ти краща від усіх. У тебе пір'я, як оксамит, а голос, як у соборного¹ діякона.

¹Собор — церква, де править єпископ; соборний — приналежний до собору.

Ворона від хвальби розкисла, зраділа. Роззявила рот і кракнула:

— Так! так!

А рак і впав у воду. Ворона схаменулась, та вже було запізно. Розсердилась на рака й почала слідкувати за ним. Тут вона подумала: „Тепер уже не одуриш! Попадеш другий раз, то не вирвешся!”

Та ба! Не дурний рак, щоб попастися вороні вдруге.

Запитання: Як урягувався рак?

Чи ворона любила хвальбу?

Загадка: Живе чорне -- умре красне.

● Шука.

Колись щука застукала вюна у такім куточку, що не було куди йому втікати. Ото він бачить це горе та й каже:

— Чи ви, паніматко, були в церковці?

— Ні, — каже вона.

Тоді він каже їй:

— Ходіть зо мною до церковці, а вже тоді мене з'їсте. Вона тут недалеко.

От вона й послухала його, та й ідуть удвоє до цієї церковці. Він її привів до ятера та й каже:

— Ідіть за мною.

Вони влізли в ятір. Щука вже й не вилізе, вюнові ж сімнадцятеро дверей у тому ятері. Він зараз виліз, — а тоді ганяє кругом ятера та й каже їй:

— Сиди, святоша, поки прийде рибалка-міх-ноша.

Запитання: Як урятувався вюн?

● Що кому смакує.

Раз пан Заєць-Заєчинський
погідного ранку
зайшов собі в лан капусти
та й сів до сніданку.

Сів вигідно, свіже листя
в таріль накладає,
зручно на вилки встромляє,
смачно заїдає.

А напроти — хто надходить?
Курочка Марися!

— „Добридень! Чом так рано?”

— „Вийшла перейтися!”

— „Пане Заєць, вам десь певно
хробачкй смакують!”

— „Що? Я їв би тую погань?

Чи пані жартують?”

— „А, чи краще, — каже курка
до сварки готова, —
їсти хаваззія зелене
мов яка корова?”

— „Моя пані! — каже Заєць, —
в світі різні густі!¹
Вам все хробачкй смакують,
мені — лист капусти!”

● Хлопець і русалка.

Впустив хлопець сокиру в річку. Сів він сумний на березі й плаче.

Русалка почула. Жаль їй стало хлопця. Винесла йому з річки золоту сокиру й питається:

— Чи це твоя сокира?

— Ні, не моя, — каже хлопець.

Русалка винесла другу, срібну. Хлопець знову каже:

— Не моя.

Тоді винесла русалка його сокиру. Хлопець зрадів і мовить:

— Оце моя.

Русалка подарувала хлопцеві всі три сокири за його правду.

Хлопець показав дома товаришам свої сокири й оповів, як що було.

Ось один його товариш задумав те саме зробити. Пішов до річки, навмисне кинув свою сокиру в воду, сів на березі та й ніби то плаче.

Русалка винесла золоту сокиру та й питає:

— Чи це твоя сокира?

Хлопець зрадів і закричав:

¹густ — замилування, уподобання; також — смак.

— Моя, моя!

Русалка не дала йому золотої, та й його власної не видала йому за брехню.

Запитання: Як один хлопець влустив сокиру в річку і як дістав її назад?

За що він дістав срібну й золоту сокиру?

Як поступив його товариш і що його стрінуло?

Який був хлопець, а який його товариш?

Приказка: Живи правдою.

● Лісовий цар.

Хто їде в негоду тим лісом густим?

То батько, спізнившись, і хлопець із ним;

малого, обнявши, в руках він держить.

Його пригортає, його він пестить.

— „Чом личко сховав ти, мій сину малий?”

— „Ой тату! Чи бачиш? — Он, цар лісовий;
у довгій кереї¹, в короні — дивись!”

— „То, синку, тумани² навкруг простяглись”

— „Мій хлопчику любий! До мене сюди
на луги зелені там гратись іди;
в моєї матусі є пишні цвітки,
золотошиті³ тобі сорочки”

— „Ой, тату, він кличе на луги рясні
і золото, цвіти дає він мені”

— „Нема там нічого, мій синочку, цить!
то вітер між листям сухим шелестить!”

керея — королівський плащ. ² туман — мряка.

³ золотошиті — вишивані золотом.

● В И Й Ш Л О С О Н Ц Е Н А Л У Ж О К

Вийшло сонце
На лужок,
На лужок.
Я зніму свій
Кожушок,
Кожушок,
Щоби літа не злякати, —
Хай іде воно в Карпати.
Літо,
Літо,
Літечко,
Хай радіють діточки!

● Лиско.

Було це в горах. Один пастух пас раз вівці на полонині. На руках тримав свого трилітнього синка. Пастух мав вірного вівчарського пса Лиско. Він завжди зганяв вівці, докупив і вишукував ті, що погубилися від отари. Одного дня пастух мусів піти сам за вівцею, що десь пропала. Він посадив свого синка під корчем і наказував не рушатися з місця, аж він вернеться.

Та коли пастух вернувся, його дитини вже не було на цім місці. Батько став накликати й шукати по всіх усядах, але даремне. Хлопчик пропав. Пастух вернувся додому, але й тут не застав малого, а мати попала в розпуку, як довідалася, що її синок десь загубився.

Серед такої розпуки минуло три дні. Третьої днини сказала жінка чоловікові, що пес Лиско кожного полудня біжить кудись із своїм куснем хліба в зубах і завжди вертається аж під вечір; при вівцях його нема, бо вівці пасе тепер сусід.

Пастух пішов ще того самого дня слідами пса. Пес побіг у гори й нарешті пропав за одною скелею. З великим трудом дістався туди й пастух, і от що побачив:

Під скелею сидів на мякому мосі його любий синок, а біля нього Лиско, який аж хвостиком махав із приємности, дивлячись, як голодній дитині смакує сухий хліб.

Хлопцеві знудилося тоді ждати на батька і він почав ловити метеликів, за якими забіг аж у цю

скельну щілину, звідки вже не міг вийти. Він певно був би вмер із голоду, але вірний Лиско вислідив його своїм нюхом і щодня приносив йому хліба, поки батько не відшукав його.

● Ганнуся.

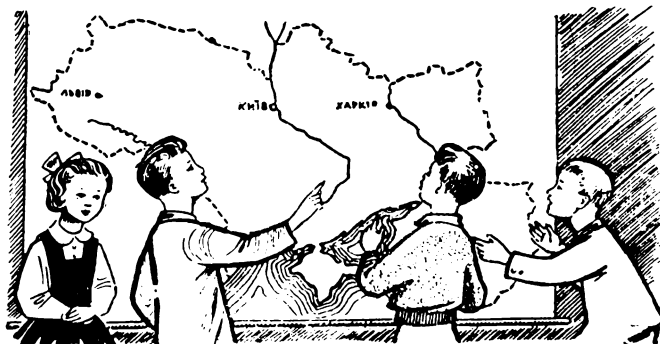
Коло річки, коло Бугу,
лужок процвітає,
там Ганнуся дівчиночка
гусей виганяє.

Там Ганнуся дівчиночка
гусей виганяє,
русу косу заплітає,
стиха промовляє:

— „Ой, пасіться, гусенята,
я не забарюся!
Вмию личко, вмию брови,
сяду заплетуся!

„Ой, пасіться, гусенята,
в зеленому лугу,
а я піду купаюся
в чистенькому Бугу”

І купалася Ганнуся
в чистенькому Бугу,
заплелася, походжає
по рівному лугу.

● НАША МАНДРІВКА

Ми завзяті подорожні,
Сили в нас непереможні —
Кажем правду, не жартуєм:
В Рідний Край ми помандруєм.

В школі ми не дармували,
Географію вивчали,
Не забулась рідна мова,
Знаєм добре шлях до Львова.

Тож моря у мрії-гадці
Перестушим, мов по кладці,
Гір перейдем сто чи двісті,
Мить — і ми уже на місці!

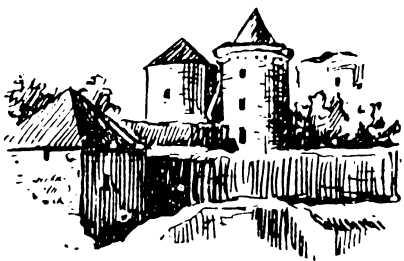

„О, наш милий Рідний Краю,
Ми устами припадаєм
До твоїх святих порогів —
Будь щасливий ти у Бога!”

Ми зі Львова у Карпати
Починаєм мандрувати —
Там гуцули наші браві,
Бойки там і лемки жваві.

Крізь карпатську Верховину
Помандруєм в Буковину,
З Буковини — в Закарпаття,
Бо і там є наші браття.

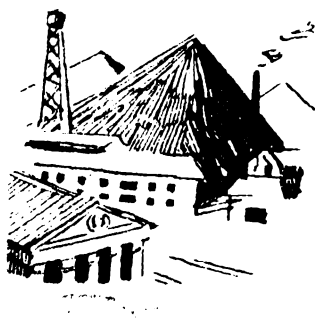
**Відпочинем на дозвіллі
На пшеничному Поділлі,
Заночуєм на Волині
Там, де замки і твердині.**

**Попливемо на Полісся,
Бо ніхто з нас не боїться
Вод глибоких, нетрів темних,
Пущ дрімучих і тасмних.**

**А з Полісся ми полинем
У столицю України,
Привітасм Київ давній
І Дніпро старий, преславний.**

**З Києва дорога в Канів,
Покладемо у пошані
Пишних квітів в'язку білу
На Тарасову могилу.**

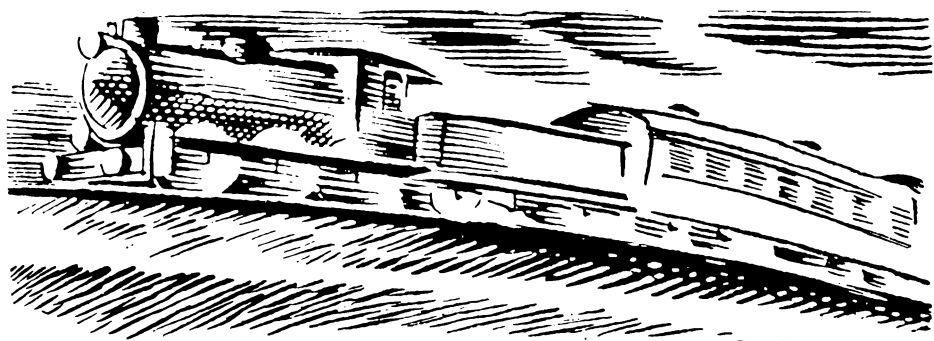
**Помандруєм далі жваво
В Переяслав і Полтаву,
В місто Харків завітаєм,
Степом підемо безкраїм.**

**Там замріють Кримські гори,
Зашумує Чорне море,
І з Одеси в світ широкий
Злинуть судна білобокі.**

**Шлях — мов ниточка шовкова,
Ми повернемось до Львова,
Нашим мандрам мить остання,
І ми шепочемо прощання:**

**„Будь здоровий, милий Краю,
В Бога ласки ми благаєм,
Щоб у щасті та на волі
Ти розцвів, мов квітка в полі!”**

● Маршова пісня.

Гей, Січ іде,
Красен мак цвіте!
Кому прикре наше діло —
Нам воно святе!

Гей, Січ іде,
Топірцями брень!
Кому люба чорна пільма
А нам ясний день!

Гей, Січ іде,
Мов бджола гуде...
Разом руки, разом серця,
І гаразд буде.

Гей, Січ іде,
Підківками брязь!
В нашій хаті наша воля,
А всім зайдам — зась!

● Вечір на селі.

Вернулась з степу череда,
жене вівчар свою отару,
і сонце небо покида,
згаса, ховаючись за хмару.

Ідуть з покоса косарі,
в село завидна поспішають —
ідуть — маячать на горі;
дівчата йдуть — пісень співають.

Смеркає... Тихне на селі...
Від ставку вогкість подихає.
Ісходить зірка перша в млі,
а захід сонця погасає.

Помалу стихло все село...
І люд вечеряє надворі
Заносить сон своє крило,
і розгорілись в небі зорі.

Нечутно ніч зайшла крігом,
потомлений люд засипає,
і золотим ясным серпом
на небі місяць впливає.

● Звідки береться хліб у місті?

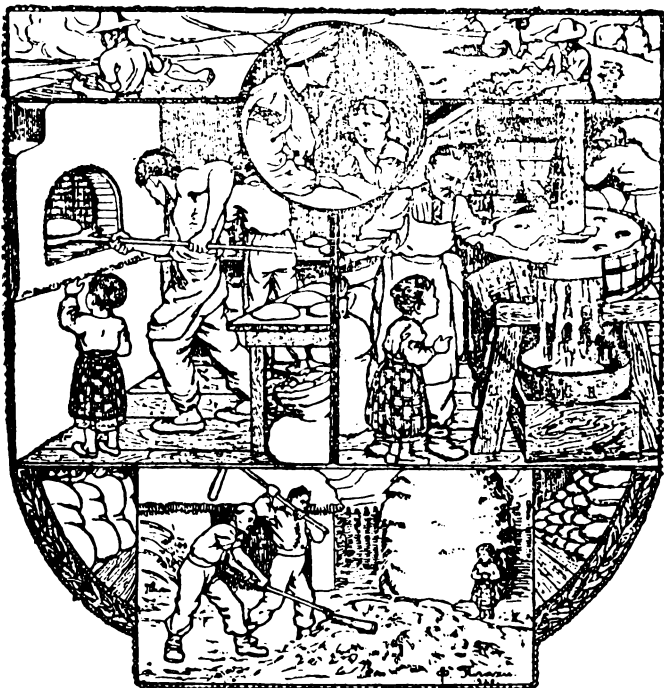
Дитина дістала від матері булочку. Булочка була добре випечена і смачна. Дитина й питає в матері:

— Люба матусю, звідки ми маємо таку добру булочку?

Мати відповіла:

— Я купила її в пекаря.

Пішла дитина до пекаря й питає:

— Пане пекарю, звідки ви маєте такі добрі булочки?

Пекар засміявся й каже:

— Булочки я роблю сам. Хочеш побачити, як я роблю, то приглянься. '

Пішла дитина з пекарем і вони увійшли до великої хати. Тут лежали на довгих дошках усякі хліби й булки, а було їх багато-багато. Дитина не

могла їх і почислити. Всі вони були такі м'які й бліді, що не можна було їх їсти.

Тоді дитина просить пекаря:

— Покажіть мені ті темні, пахучі булки, що їх можна їсти.

Пекар засміявся і знов сказав:

— Сідай отут, зараз побачиш.

Потім всунув він хліби й булки — між ними були навіть бублики — у велику піч, а дитина подумала собі:

— Там вони всі згорять.

Але вони не згоріли. Пекар витягнув їх назад і вони були темні й пахучі.

Дитина запитала далі:

— Пане пекарю, звідки ви берете ті м'які хліби й булки, що їх саджаєте в піч?

— Я роблю їх із тіста, а тісто мішу з борошна й води. Як хочеш побачити, звідки береться борошно, йди до мельника.

Пішла дитина до мельника. Подорозі зустріла селянина, що віз на возі два мішки. Селянин їхав до млина. Дитина пішла з ним.

Що було в цих мішках? — Багато тисячів зерняток.

Мельник поміг селянинові занести ті мішки до млина. Тут були два камені, що оберталися один на другім. Мельник насипав збіжжя між них, а камені розтерли зерно на дрібне борошно. Одежина дитинки зовсім побіліла, так курявою розносилося борошно на всі боки. І мельник зибівся і селянин також.

Млин торохтів, аж дитині було страшно. Як селянин виходив, дитина стала його просити:

— Пане господарю, візьміть мене з собою й покажіть мені, звідки берете це зерно.

Селянин сказав:

— Ходи! Побачиш!

Узяв дитину на віз, завіз її до своєї хати і завів до стодоли. Там молотили два парубки своїми ціпами: „Стук! Стук!” Вони били ними по снопах збіжжя, вибивали зерно з колосся, й зерно висипалося на тік.

Аж тепер зрозуміла дитина, звідки береться хліб у місті.

Запитання: Звідки береться хліб у місті?

Загадка: Із землі робився,
на кружалі вертівся,
у вогні спікся,
на базарі бував,
людей годував.

● Мудрий циган.

Ходить циган, ярмаркує,
лиш гроші не має...

— „А що тепер найдешевше?”
мужика питає.

— „Та хрін тепер найдешевший”, —
мужик йому́ каже, —
„за грóшика цілу́ вязку
сиду́ха¹ навяже!”

¹ сидуха — перекушка.

Побіг циган між сидухи,
купів собі хрону...
Подивився на ярмарок,
та й пішов додому...

Іде собі дорóгою,
свіжий хрін смакує...
Вертять сверлом йому́ в носі,
а сліз не вгамує...

Втира́в, втира́в циган очі,
далі й не втирає...
Сів під мостом і скривився,
їсть та промовляє:

— „Плачте, плачте, дурні очі!
Щоб повилізали!...
Ба́чили ж ви препогані,
що́ ви купували!...”

Степан Руданський.

Запитання: Як циган ярмаркував?

Чумацька пісня.

1

Ой, косить господар та на сіножаті,
аж гарячий піт іллється;
ой, лежить чумак у холодку під возом
та з господаря сміється.
— „Ой, хоч ти смійся, або й не смійся..
бо сміх за сміх тобі буде;
бо як прийде осінь — лихая година,
в тебе паші не буде.

Гей, ти, чумаче, молодий козаче,
іди сіна косити!"

— „Не здужаю, дядьку, не здужаю, батьку,
я й коси волочити!"

*

Ой, сидить пугач та й на могилі,
ой, як пугу, так пугу!
Гей, поспішайте, молодії хлопці,
та до темного лугу!

Ой, которії та й поспішали,
то ці в лузі зимували!
А которії що й не поспішали,
то ті у степу пропали.

Ой, стала осінь, лихая година,
нічим волів зимувати, —
ой, бере чумак батіг та налігач¹
та йде сіна добувати.

Ой, іде чумак шляхом-вулицею
та й зуб за зуб трясеться:
нема на ньому свити, ні кожуха,
ще й устілка² волічеться.

Ой, іде чумак шляхом-вулицею
та й зуб за зуб трясеться.
А господар сидить в хаті край віконця
та вже з чумака сміється.

— „Ой, продай, батьку, ой, продай, дядьку,
мені вязочку сіна,

¹ налігач — шнур, воловід.

² устілка — віхоть; солома, якою вистеляється підшва в чоботі.

ой, бо вже ж моя бідна худібонька
в чистому степу засіла!"

— „А як же я кликав, ти, ледачий сину,
тебе сіно косити,
тоді ти не здужав, ой, ледачий сину,
і коси волочити!"

— Ой, продай, дядьку, або й так дай, батьку,
хоть вязочку соломи,
та йди до мене, до могого воза
та наברי собі соли"

— „Ой, не хочу ж я йти до твого вóза,
ані соли в тебе брати,
а заплати мені, то може й стану
тобі волів зимувати"

2.

Ой, сидить пугач та й на могилі
та на вітер надувся;
ой, ходить чумак помёжи возами
та вже лиха здобувся³

Ой, сидить чумак на переднім возі,
на важницю⁴ схилився,
ой, та правою, та і рученькою
за серденько ухватився.

— „Гей, похилилось та яснее сонце
та понад могилками;
ой, уже ж мені не чумакувати
та із вами чумаками.

³ здобувся лиха — набрався лиха.

⁴ важниця — підпора, якою підважується колесо при смарованню за.

Гей, ви, чумаки, молодії хлопці,
та ви, люди пригожі,
ой, побудуйте мені молодому
домовину з рогожі.

Гей, як же буде з вас которий, хлопці,
та у моїй сторонці,
ой, поклоніться отцю, старій неньці
і всій моїй родиноньці”

Запитання: Що робив чумак уліті, а що зимою?
Що знаєш про українських чумаків?

● Рідкий службовик.

Коли ви їздили залізницею, то певно бачили по обох боках дороги маленькі хатки для вартових. Коли поїзд переїздить побіч хатки, вартовий стоїть біля неї вдень із червоним прапорцем, а вночі із зеленим світлом. То знак, що дорога вільна і поїзд може їхати безпечно. Вартові щодня оглядають свою частку дороги. Коли б вартовий помітив яку перепону, що дорогу розмило, шини нема, місток зірвало, або що, то він стає біля того місця вдень із червоним прапорцем, а вночі з червоною ліхтарнею. Машиніст побачить знак і зупинить поїзд. Коли б, борони Боже, вартовий або машиніст не доглянули, поїзд вискочив би із шин, вагони розбилися б і кілька соток людей зазнало б несподіваної смерті, або каліцтва. Праця вартових дуже важна, бо вони повинні в усяку годину оглядати свою частку дороги й зустрічати поїзди.

На одній залізниці був вартовим Петро Залужний. Чимало літ прожив Залужний, роблячи совісно своє діло. Він усе пильно оглядав свою частку й не проминав ніодного поїзду, що їхав цим шляхом. На добу переїздило багато поїздів; поїзди їхали вдень і вночі і їх зустрічав Залужний.

— За що ж я, — каже, — гроші братиму, коли не робитиму, як слід? Це гріх!

Зате на його частці ніколи не траплялося ніякого лиха.

Одного літнього дня було дуже гаряче, а на ніч почала збиратися буря. Набігли хмари, закрутив вихор, загомоніли дерева й стало темно, аж чорно. Потім упав дощ, заgrimів грім, а блискавка раз-у-раз пронизувала темряву. Буря ломала дерева, викручувала телеграфні стовпи й рвала драти.

А Залужному не сиділося в хаті. З ліхтарнею в руках оглядав дорогу й уже наближався до своєї хатинки, — коли нараз грюкнув страшенний грім і блискавка засліпила йому очі. Він упав долі, а коли очунав, побачив, що грім ударив у дорогу й розкинув шини, а блискавка запалила його хату.

— Рятуйте, — скрикнув Залужний, забувши, що ближче кілометра, де живе другий вартовий, нема ні живої душі.

Якби у відповідь йому, розлягся пронизливий свист машини. Це йшов поїзд.

— Що ж буде з поїздом, з людьми? Пропали всі, пропали!

Не пам'ятаючи як, Залужний скочив на ноги й почав запалювати ліхтарню. Дощ лив йому на руки, вітер задував вогонь, але сяк-так він запалив світло в ліхтарні; потім зірвав із шиї червону хустку й обгорнув нею шибку.

Червоне світло впало на дорогу.

— Слава тобі, Господи! — прошепотів Залужний і без пам'яті повалився біля ліхтарні.

А поїзд був уже недалеко і його два світла, мов двоє очей, прорізували густу темряву. Машиніст побачив червоне світло і встиг ще зупинити машину.

Коли Залужного підняли та привели до пам'яті, його хатка й усе збіжжя давно погоріли.

Запитання: Як залізничний службовець, Петро Залужний, врятував поїзд?

Як треба охороняти кладки, мости, дороги, залізничні рейки й телеграфні дроти? І чому?

● Хотів би я мати...

Хотів би я мати малий самохід,
І гнати скоренько, мов вітер степом,
Чи сухо, чи мокро, болото, чи лід,
Я їздив би всюди: тра-тра-та-та-том!

Хотів би я мати малий літачок,
Полетів би скоро, ще скорше, як птах
Линув би я понад найвищий вершок
І тихо осів би на рідних степах.

● Сон.

1.

Данко вважає вже від давна науку за зовсім непотрібну річ. Він рад би втекти від цих ненависних книжок десь у далекий світ, у незнану далечину. Йому всміхалася країна карликів-бородачів, що десь там на краю світу прсживають, леліючи надію, що перевищаючи їх багато і ростом і силою, стане їх королем і заживе серед них без праці, мов трут серед меду.

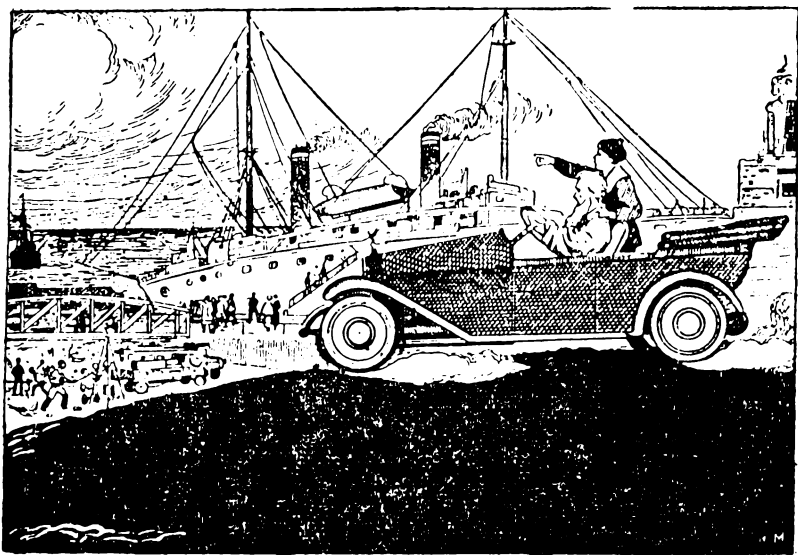
З такими думками поклався раз Данко спати. У сні закрався до його душі старий чарівник і вивів його з хати. Перед ворітьми стояло готове до від'їзду новісіньке авто.

— Сідаймо! — відіззався старий лагідно. — Нині, Данку, сповняться саме твої мрії.

Хлопець лише в долоні сплеснув. Рушій пішов у рух і авто немов птах пігнало вперед. Їзда ставала з кожною хвилиною щораз скоріша, годі було і приглядатися цим селам і містам, які приходилося минати. Ген на далекій обрії видко якусь синю ленту.

— Якесь озеро, — міркує собі Данко, — і то велике.

— Ось ми вже над морем, — почув він несподівано голос чарівника. — Це кришталеве дзеркало — це море, а ці доми над його берегами — це портове місто, про яке ти так часто мріяв і до якого рвався. .

2.

Данко в пристані. Скрізь метушня, крик, свист і гудіння. Люди бігали го сюди, то туди, та накликували себе. Біля якоїсь камінної дороги, що вибігла в море, побачив нараз Данко корабель із величезними коминами.

— Що це? — запитав він чарівника.

— Це корабель. Цей самий, здається, яким і поїдемо.

Данко зрадів.

Однаке від моряка довідалися, що цей корабель не попливе шляхом до острова бородачів. Зате повітроплав якраз відлітає в сторону краю карликів.

За хвилину чарівник сидів уже з Данком знову в авті та летом стріли гнав до цього місця, на яким відпочивали повітроплави міста Гамбурга. Неба-

ром полетіли. Данко втішався їздою на повітроплаві. Під ним безкрає, зеленкувато - хвилясте море, а над ним спокійне, голубе небо. Де, де — можна було порівняти цю їзду до їзди в авті! Один тільки пропелер¹ наганяв трохи страху. Гудів гірше, як сто млинів.

За якийсь час щось сильно потрясло кабіною² і Данко зазнав вражіння, що їде вже не повітроплавом, але звичайним автом. Незабаром і ця їзда скінчилася. Втихло все.

— Висідаймо! — роздався голос чарівника. — Ми вже на місці. Це саме остров бородачів.

Радість Данка не мала меж. Він вискочив із повітроплава, мов на крилах, і з цікавістю став розглядатися довкола. Одначе заки трохи розглянувся, піднявся повітроплав угору і щез у синяві неба. За ним щез і старий чарівник. На острові карликів-бородачів лишився Данко сам і пустився до поблизького маленького міста.

¹ пропелер — рід вітряка, що дуже скоро крутиться й так тягне вперед літака.

² кабіна — кімнатка на кораблі, або в повітроплаві

3.

— Громадянине-чужинче! — почув нараз Данко грімкий голос сивого бородача. — Пощо зайшов ти на наш острів?

Мимоволі забув Данко язика в роті, а по хвилині промовив несміло:

— Я зайшов на ваш острів, щоб стати вашим королем.

— Ти, відай, дуже мудрий чоловік, — відповів бородач, — коли королем хочеш бути. Скажи мені попереду, що ти вмієш?

— Я, я знаю читати і трохи писати, вмію табличку множення, — прошепотів Данко.

— Ха, ха, ха! — засміявся бородач. — Це майже ніщо. Що ще вмієш? Кажі!

Данкові мимоволі зібралося на плач, бився думками на всі сторони, а далі сказав, паленіючи мов рожа:

— Я вже більше нічого не вмію. Маю тільки силу, сто разів більшу від вашої.

— Сила без знання, це ж те саме, що зброя без руки, — сказав сивий бородач. — Вертайся, сину, назад до своєї батьківщини. Вертайся туди і вчися. Вчися не тільки в школі, але й поза школою, працєю, працєю над собою. І будь переконаний, що прийде час, а ти по літах щирої і совісної праці над собою не будеш потребувати вже й далекої чужини, бо й у своїй рідній батьківщині найдеш вдоволення і щастя.

Данко, не кажучи нічого, пустився бігцем поза місто; прибів на беріг моря й заплакав гірко. Перед

ним безкрає і глибоке море, а порятунку нізвідки.

— Мамо! мамо! — крикнув параз Данко.

В одну мить чиїсь руки обняли його за шию і він відчинив очі. Біля нього сиділа зажурена мати.

— Що з тобою, Данку? І чого ж ти так розплакався?

— Ах, мамо! — промовив він, сідаючи. — Препоганий сон мучив мене цілу ніч, що й годі його розказати.

Встав Данко й пішов до школи.

— Славити Бога, що це був сон, — шептав він до себе. Ще коби тільки як нині перебути час науки, а потім не відтягне мене від книжки ніхто вже й кліщами!

— Обіцянка, чічка! — зацвірінькав горобчик на плоті. — Чи мало вже було їх у тебе? А може?

Запитання: Як їхав Данко на далекий острів?

Що знаєш про самохід, корабель, повітроплав?

● Хуртовина.

Реве та стогне Дніпр широкий,
сердитий вітер завива,
додолу верби гне високі,
горами хвилю підійма.

І блідий місяць на ту пору
із хмари де-де виглядав,
неначе човен в синім морі —
то виринав, то потопав.

Ще треті півні не співали,
ніхто ніде не гомонів,
сичі в гаю перекликались,
та ясень раз-у-раз скрипів.

Тарас Шевченко.

● **Хто ти?**

Хто я, що я? — Хочеш знати?
Українка моя мати,
Українець батько з роду
І козацького він роду.
І хоч я малий ще нині,
Але вірний Україні,
І віддам всі свої сили
Україні моїй милій.

1. До якого народу ви належите?
2. Кому українські діти мають бути вірні?

● **Мулярчук.**

Сьогодні прийшов до нас мій товариш, син муляря. Його одежа, перешита з батьківської, мала на собі сліди гіпсу й вапна.

Як тільки увійшов, зняв свій подертий капелюх, мокрий від дощу, і сховав у кишеню. А потім перейшов кімпату тяжкою ходою робітника, звертаючи то сюди то туди своє округле личко.

Ми гралися деревяними кісточками. Він дуже зручно складає брами, мости, а все те держиться якимсь чудом. А складає все терпеливо і з пова-

гою, як дорослий чоловік. За той час, поки зібрався будувати другу браму, розказав мені про свою родину. Мешкають на піддашші. Батько ходить до вечірньої школи „неграмотних” учитись писати.

В четвертій годині ми з'їли підвечірок: хліб з повилком. Як встали із софи, батько не дав мені стріпати білої плями, що лишилася на ній із забіленої одежі мулярчука. Вхопив мою руку, а потім непомітно сам вичистив софу.

Як мулярчук пішов додому, батько сказав до мене:

— А знаєш ти, мій сину, чому я не хотів, щоб ти вичистив софу? Бо він подумав би собі, що ти докоряєш йому за те, що він зробив пляму. А це було б негарно із двох причин. Одне, він зробив це нехотячи. А подруге, він побілив софу одежею свого батька, що приніс вапно додому з дуже тяжкої праці. А те, що приноситься з роботи, то не бруд. Це порошок, вапно, це фарба — усе, що хочеш, тільки не бруд.

Я слухав уважно й пригадував собі, як то бачив не раз робітників, що верталися з роботи поваляні цеглою. Тепер я знав, як дивитися на них. А батько мовить далі

— Праця не брудить. Не говори ніколи про робітника, що вертається від роботи: „Він брудний!”, кажи: „Він має на одежі сліди своєї праці”. Затям собі це добре. А мулярчук дуже милий хлопча. Я хотів би, щоб ти полюбив його. І тому, що це твій товариш, і тому, що це син робітника.

● Поворот із чужини.

Родимий краю, село родиме!
вас я вітаю, місця любимі,
зелені ниви, ліси, могили,
щасливі з вами дні мені плили.

Мала хатино, стріхо старенька,
мила родино, нене рідненька!
вас повітати душа бажає,
більшої втіхи в світі не має.

Тут і гарніше луг зеленіє,
тут і тепліше сонечко гріє,
при вас бажаю віку дожити —
в рідній землиці кості зложити

● Поворот до рідного села.

Дорогою до села йшов старий дідусь. Волос у нього сивий. Утомлений підпирався палицею й поступав звільна. Як побачив село, пристанув, зняв руки до гори й закликав: „Боже, дякую Тобі, що Ти дозволив мені побачити ще раз перед смертю село, де я родився!” Сльози поплили йому з очей, упав на коліна й цілував землю.

При дорозі бавилися діти. Побачивши чужого чоловіка, з цікавості наблизилися до дідуса й обступили його довкола. Ніодне не знало його.

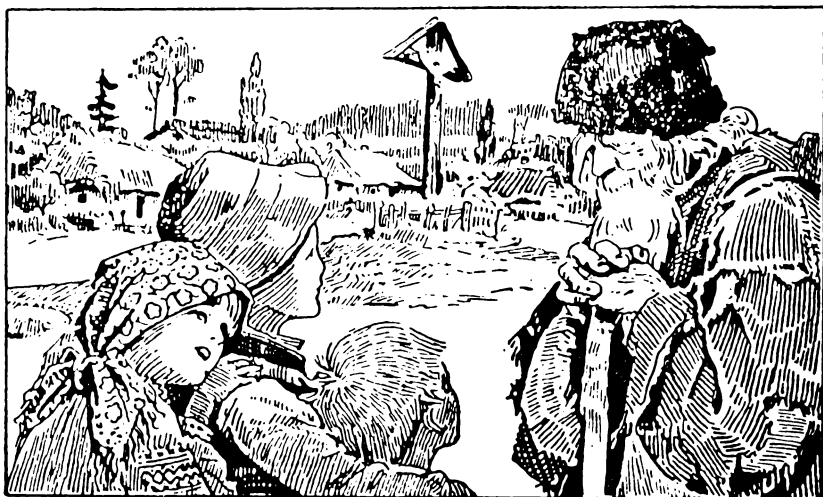
Очевидно прибув він іздалека, бо одіж його була запорошена та й не такого крою, як у людей з того села.

По хвилині дідусь устав і запитав:

— Мої діти, чи далеко звідси хата Семена Логази?

Ніодне з дітей не знало сказати про Семена Логазу.

— А Яків Комар? — питав далше подорожній.

— Він умер недавно — відповіли діти.

— Боже, дай йому царство небесне, — шептав дідусь. — А Гаврило Дудик?

— Старий Гаврило окалічив на ногу та й сидить у лічниці, — закликав один хлопець.

— А Матвій Криворучка? — питав подорожній?

— То мій дідо, — сказало мале дівчатко.

— Твій дідо? — сказав незнайомий, усміхнувся й погладив дівчатко по яснім волоссю. — То заведи мене, дитинко, до нього.

— А ви звідки, дідусю? — запитала одна із старших дівчат.

— Мої діти, я тутешний, як і ви, але ви мене не знаєте, бо вже дуже давно, як я вийшов звідси між чужих людей.

— А кого ж маєте тут у селі з родини?

— Нікого, моє серденько, нікого — шепнув дідусь і йшов до села, а за ним громадка дітей.

Дідусь говорив далше:

— Всі мої давно померли, і свояки і приятелі і знайомі. А прецінь як же тішуся, що я вернувся сюди, де прожив молоді літа. Добре було мені в світі межи людьми, але все таки тужив я за моїм селом і просив щоднини Господа Бога, щоб дозволив мені вернутися до своїх. Вже я звідси не рушуся і зложу голову на нашім кладовищі. Тут скорше хтось помолиться за мою душу, бо тут ми всі свої.

Так балакаючи, дідусь дійшов додому, в якому жив його товариш з молодих літ.

Запитання: Чому старий дідусь вернувся до рідного села?

Спів соловейка.

Борець за волю свого народу попавсь у тюрму. Сидить бідолашний вязень у міцній та тісній темниці в великому місті.

В темниці було вогко, холодно й сумно. Замість ліжка кинули йому мокрої соломі; замість обіду — хліб та воду давали. Вряди-годи сонечко

зазирало до нього в маленьке віконце, а свіже повітря й не подихало. Думав він журну думу про свою родину, про дрібненькі дітки. Думав він, що може давно забули його всі.

— Що то робиться на світі в ріднім краю? — думає.

Був чудовий літній вечір сонце заходило за ліс, купало верхів'я його червоними хвилями.

Коли це пурхнула сіренька пташка, покрутилась перед віконцем і сіла на залізного прута.

— Добрий вечір, соловейку! — сказав вязень. — Розкажи мені, що робиться на землі?

— Я заспіваю тобі пісню! — почав соловейко. І хвилиною голос полинув.

— Вчора рано-пораненьку, — защебетав соловейко, — було так гарно, та здорово; я перелетів до твоєї хати, сів на зеленій ліщині перед віконцем, сів та й почав щебетати. Дитинка твоя спала у колисці. Розплющила ясні свої оченята: „Де тато, де тато?“ — та слухає моєї пісні. Твої рідні плачуть, згадуючи тебе. Вони тебе щиро бажають побачити.

Умився дрібними сльозами з радощів безталанний вязень, упав на соломку та все плаче, та все слухає.

— Не журись та на Бога дивись. Лихі люди мусять звільнити тебе. Ти знов вийдеш на волю, на свіже повітря. Будуть пеститись до тебе ще твої діти, цілуючи й милуючи тата. Настане тихий, літній вечір, холодок під вишнями ляже й ти розказуватимеш дітям про свої муки, будеш навчати

їх, щоб любили увесь люд, як братів. — І твої діти послухають тебе, як виростуть, побачиш ти їх добрими й чесними, побачиш, як вони стануть до помочі бідним!

— Ти будеш жити довго, довго. Твій волос посивіє, але серце буде радісно стукати. Коли ж ти вмиреш, то всі по тобі заплачуть, помоляться, і в ясний, соняшний день понесуть тебе до могилки. Посадять кущ троянди на твоїй могилі, а я буду прилітати на неї та щебетати раненько.

А вязень слухає пісні соловейка й надія на волю оживає в його серці.

● До рідного краю.

Гори сині, ріки чисті,
ниви рівні, колосисті,
чи у щасті чи в недолі,
не забуду вас ніколи.

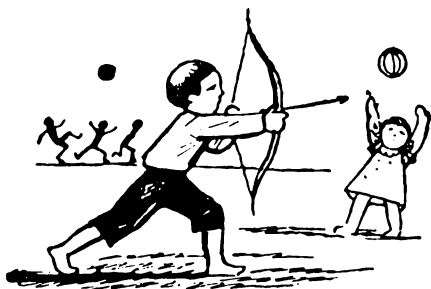
Завтра, так само, як нині,
вдома, як і на чужині,
рідний краю, рідні люди,
я вас люблю все і всюди.

● Вакації.

Вже вакації вітають
сонічком над світом,
його діти зустрічають
рідісним привітом.

Сонічко мов мячик
котиться по небу,
пригортають його діти
ручками до себе.

Ірочка жвавенька,
мячик підкидає,
Кучерявий Юрчик з лука,
до мети стріляє.

Івасик, Михасик
мандрівці звязі,
йдуть веселі до табору
в гори, у Карпати.

В Петруся й Миколи
кров моряцька грає —
човником вони мандрують
А куди — хто знає?

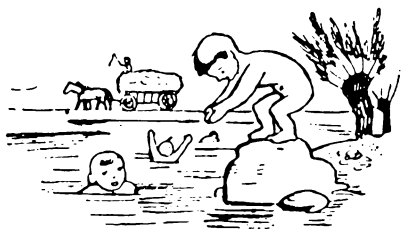
На травці-муравці,
копунам робота,
Оце Данко вже стріляє
четверті ворота.

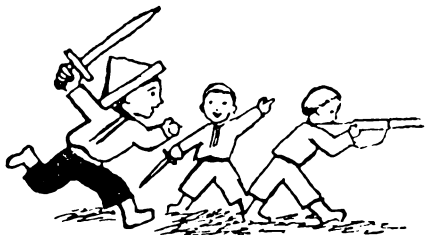
Пильна все Олеся
до праці аж рветься:
— Вчи мене, кохана мати,
снопики вязати!

Славця і Омелько
хоч і міські діти,
помагають гребти сіно,
щоб добре упріти.

Дорко жито возить
Гнаткові хвалитися:
— Якби знав ти, як чудово
по роботі спиться!

Біжать роєм діти
до річки, до броду,
і мов жабки викрикують,
і скачуть всі у воду

Ані описати,
ні перелічити,
що за гарні гри-забави
придумують діти.

Радісно, бадьоро
в грудях серце беться,
не скінчиться його радість,
хоч літо минеться.

Візьмуть діти в серце
соняшне проміння,
щоб на славу виростало
юне покоління!

З М І С Т

Благослови	3
Рідна Мова	4
Шануй батька і матір	5
Жарти	6
Віра дитини	7
Вечірня молитва	9
Марійка та Левко	9
Братня любов	11
Чотири брати	13
Нероба	15
Лобрі сусіди	17
До школи	20
Учітеся, брати мої	20
Пізній Івась	21
Україно моя	23
Відкладайло	23
У шкільній крамниці	27
Василева відплата	28
Зорі	31
Чародійна скрипка	31
Дзвін здоганяє	36
Сонце й місяць	37
Калина не гнеться	39
Знахідка	39
Що це?	42
Один сніг біліє	43
По праці забава	43
Мартуся лещетарка	45
Різдво	47

Дівчинка з сірниками	48
Щедрівки	52
На свято матусі	55
Вечорниці	55
Хто сметанку з'їв?	58
Смерть князя Олега	59
Хрищення Ольги	61
Переказ про Кирила Кожем'яку	62
На дворі князя Ярослава	64
Як почалася Печерська Лавра	68
Князь Володимир Мономах	71
Плач княгині Ярославни	73
Ярослав Осьмомисл	75
Битва над Калкою	76
Основини Холму	78
Надходить весна	81
Під великдень	81
На великодному столі	82
Великодній сон	84
Собачка Мінка	87
Вийшло сонце на лужок	89
Ворона й рак	90
Щука	91
Що кому смакує	92
Хлопець і русалка	93
Лісовий цар	94
Лиско	95
Гануся	96
Наша мандрівка	97
Маршова пісня	101
Вечір на селі	102
Звідки береться хліб у місті	102
Мудрий циган	105
Чумацька пісня	106
Рідкий службовик	109
Хотів би я мати	111

Сон	112
Хуртовина	116
Хто ти?	117
Мулярчук	117
Поворот із чужини	119
Поворот до рідного села	119
Спів соловейка	121
До рідного краю	123
Вакації	123
